

Osmanlı Devleti'nde Gayr-i Avâriz Sınıflar ve Mütেকâid Tahrirleri

Gayr-i Avâriz Classes and Mutekâid Tahrirs in Ottoman State

Mustafa Karazeybek*

Öz

Osmanlı tarihinin 17. ve 18. yüzyıllarının aydınlatılmasında önemli kaynaklardan biri avâriz defterleridir. Avâriz defterlerinde kişiler genel olarak avâriz hanesine bağlı olanlar ve gayr-i avârizler olarak iki ana gurupta kaydedilmiştir. Avâriz tahrirleri, mufassal ve icmal avâriz defterleri ve avâriz haneleri hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak gayr-i avârizler ile mütেকâid tahrirleri şu ana kadar müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Bu tahrirlerin ne zaman başladığı ve hangi dönemlerde yapıldığına ilişkin de şu ana kadar ortaya konmuş net bir bilgi yoktur. Avâriz defterlerinde, avâriz hanesine tabi olanlar tek bir sınıf olarak kaydedilmiştir. Gayr-i avârizlerin ise kazâlara göre değişebilen farklı sınıfların bir araya gelmesiyle oluştuğu görülmektedir. Gayr-i avârizlerin içerisinde en geniş sınıfı mütেকâidler oluşturmasından dolayı gayr-i avârizler genellikle "mütেকâ'id" ismiyle anılmışlardır. Bu çalışmada gayr-i avârizler konu alınarak yeni bir tahrir türü olarak "mufassal mütেকâid tahrirleri" ele alınmıştır. Konu büyük ölçüde arşiv kaynakları kullanılarak tetkik edilmiştir. Örnekle olarak, tespit edilen dört mütেকâid tahrir defterinin de tanıtımı yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, avâriz, gayr-i avâriz, mütেকâid, tahrir defteri.

Abstract

One of the important sources for illuminating the 17th and 18th centuries of Ottoman history is the avâriz registers. In the avâriz registers, individuals were generally recorded in two main groups: those subject to avâriz and those exempt, known as gayr-i avâriz. There have been many studies on avâriz registers, mufassal(detailed) and icmal(summary) avâriz registers, and avâriz households. However, gayr-i avâriz and mütেকâid tahrirs have not yet been the subject of an independent study. There is also no clear information on when these tahrirs began and in which periods they were conducted. In the avâriz registers, those subject to avâriz are recorded as a single class. On the other hand, it is observed that the gayr-i avâriz are formed by merging different classes that can vary according to kazâs (district). Because the largest class within gayr-i avâriz is made up of mütেকâids(pensionary), gayr-i avâriz were generally referred to by the name "mütেকâid". This study focuses on the gayr-i avâriz and introduces a new type of register, known as 'mufassal mütেকâid tahrirs'. The topic has been largely investigated using archival sources. As examples, four identified mütেকâid tahrir registers are introduced.

Keywords: Ottoman State, avâriz, gayr-i avâriz, mütেকâid, tahrir registers.

* Sorumlu yazar / Corresponding author & Afyon Kocatepe Üniversitesi kzeybek@aku.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article & Benzerlik / Similarity: 2

Başvuru / Submitted: 16 Mayıs 2024 & Kabul / Accepted: 19 Temmuz 2024

Atif / Citation: Karazeybek, M. "Osmanlı Devleti'nde Gayr-i Avâriz Sınıflar ve Mütেকâid Tahrirleri", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 24 (2025): 53-83.

Giriş

Osmanlı tarihçiliğinde klasik tahrirlerin bulunmadığı 17. ve 18. yüzyıllarla ilgili çalışmalarda avâız defterlerinin önemi ortaya çıkmış ve bu defterlerin verilerinin tarih araştırmalarında kullanılması giderek artış göstermiştir. Ancak, söz konusu defterlerin verilerinin ilmi araştırmalarda kullanılmasını zorlaştıran ve bazen yanlış yorumlamalara sebebiyet veren problemler bulunmaktadır. Devlet tarafından farklı amaçlar için oluşturulan belgelerin tarihi bilgi haline getirilmesi, dönemle ilgili derinlemesine çalışmaların yapılmış olmasını zorunlu kılmaktadır. Eldeki belgelerin devletin teşkilat yapısı içerisindeki yerinin tam olarak anlaşılabilmesi ve tamamlayıcı mahiyetteki diğer belgelerle desteklenememesi, bilgilerin eksik, hatalı veya yanlış yorumlanması sonucunu doğurmaktadır. Bilhassa bir bölgenin nüfus ve ekonomik yapısının ortaya tam olarak çıkarılabilmesi, çalışılan bölgenin teşkilat yapılanmasının bilinmesi ile mümkün olabilmektedir. Bölgedeki herhangi bir teşkilatlanmanın araştırma dışarısında kalması, yapılacak çalışmanın eksik olması anlamına gelmektedir. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin kayıtları çoğu zaman teşkilatlanmaya bağlı olarak ayrı ayrı tutulmaktadır. Diğer taraftan, zaman içerisinde uygulamalarda meydana gelen değişikliklerin de dikkate alınması son derece önem taşımaktadır. Avâız defterlerinin verilerinin doğru olarak kullanılmasında da bu bakış açısı önem arz etmektedir. Avâız defterlerinin tarih araştırmalarında kullanılmasında başlıca problemlerden biri, avâız hanelerinin karşılıklı geldiği gerçek hane sayılarının çok değişken olmasıdır. Avâız hanesi dışarısında kalan yani gayr-i avâız olarak nitelendirilen nüfusun belirlenmesi, muafiyetleri, yükledikleri mükellefiyetler ve ödedikleri vergiler ile ilgili hususların ortaya konulması da bir başka önemli problemdir. Avâız hanesine dahil olmayan nüfus, bölgelere göre farklılık göstermesinin yanı sıra zaman içerisinde de değişiklikler arz etmektedir. Bu husus devletin bölgelere göre muhtelif teşkilat yapılanması ve zamanın şartlarına göre ihtiyaçların değişiklik göstermesi ile doğrudan ilişkilidir. Avâız defterleri incelendiğinde, avâız haneleri dışarısında kalan nüfusun göz ardı edilemeyecek kadar çok olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, sadece avâız hane sayısına bağlı olarak yapılacak çalışmalar sonunda ortaya çıkacak veriler, gerçek verilere göre çok daha az olacaktır. Avâız vergisi ve avâız tahrirleri ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır.¹ Muhtelif kazalardaki avâız uygulamalarına ilişkin

¹ Avâızla ilgili olarak bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Avâız", *İslâm Ansiklopedisi*, II (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 1979), 13-19; Bruce Mc-Gowan, "Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1981), 1327-1331; Feridun M. Emececi, "Kayacık Kazâsının Avâız Defteri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, 12 (1982): 159-170; Halil Sahillioğlu, "Avâız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 108-109; Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 8 (1997): 249-293; Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avâız Defteri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi* 12 (1997): 9-73; Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi için Önemli Bir Kaynak: 'Mufassal' Avâız Defterleri", *XII. Türk Tarih Kongresi Ankara: 12-16 Eylül 1994 Kongreye Sunulan Bildiriler*, III (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 735-744; Süleyman Demirci, "Collectors of Avâız and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman

de çalışmalar mevcuttur². Ancak müstakil avâriz tahrirlerinin ne zaman yapılmaya başladığı henüz tam açıklıkla ortaya konulabilmiş değildir. Doğrudan gayr-i avâriz ve tahrirlerini konu alan müstakil bir çalışma ise bulunmamaktadır. Avâriz ve uygulamaları ile ilgili yapılan çalışmalarda da gayr-i avâriz tahrirleri hakkında bilgi mevcut değildir. Dolayısıyla çalışmamız bu boşluğun doldurulmasına önemli katkı sağlayacaktır.

Çalışmamızın amacı, öncelikle avârizlerin bir parçası olan gayr-i avârizlerin anlamı, hangi guruplardan oluştuğu, zaman ve zemine bağlı olarak meydana gelen değişimleri, muafiyetleri, yükümlülükleri ve ödedikleri vergileri ortaya koymaktır. Aynı zamanda, gayr-i avârizlerle ilgili bilgilerin bulunabileceği defter türlerini belirlemek ve gayr-i avârizler içerisinde önemli bir yer tutan mütakâidler ile mütakâid tahrirlerini tetkik etmektir. Örnek dört defter üzerinde yapılacak çalışma sonucunda elde edilecek bilgiler ile benzer defterlerin daha iyi anlaşılmasına ve yorumlanmasına katkı sağlamaktır. Bu çalışma, şu ana kadar üzerinde durulmamış yeni bir tahrir defteri tipinin literatüre kazandırılması anlamını taşımaktadır. Yapılan çalışmada tespit edilen mufassal olarak tutulmuş dört defter tanıtılacak ve aynı zamanda bu defterlerle birlikte konunun anlaşılabilmesi için avâriz icmal defterleri ile diğer kaynaklardan da elde edilen bilgilerin desteği ile konu incelenecektir.

1. Avâriz Vergisi ve Avâriz Tahrirleri

Avâriz, âriz ve ârizanın çoğuludur. Sonradan olan, sonradan ortaya çıkan anlamına gelmektedir.³ Osmanlılarda olağandışı ve düzensiz vergiler avâriz olarak isimlendirilmiştir.⁴ Avâriz, olağanüstü durumlarda, özellikle harp zamanlarında masrafları karşılamak üzere padişahın emri ile halkın devlete karşı yerine getirmek zorunda olduğu her

---

1621-1700", *Belleiten* 69/255 (Ağustos 2005): 539-565; Süleyman Demirci, "Collection of Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman 1620-1700", *Belleiten* 69/256 (Aralık 2005): 897-912; Süleyman Demirci, "Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman 1620s-1700", *Belleiten* 70/258 (2006): 561-588; Mehmet İnbâşı, "Erzincan Kazası (1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 16/41 (2010), 189-214; Mehmet İnbâşı, İbrahim Etem Çakır ve Selçuk Demir, *1642 Tarihli Erzurum Eyaleti Mufassal Avarız Defteri I (Erzurum-Tortum-İsbir-Hınıs- Pasin)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014); Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk, Osmanlı İmparatorluğunda Veri Toplama ve Mali İdare 1560-1660*, çev., Adnan Tonguç (İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2019); Murat Alanoğlu, "Yeni Bulunan Avâriz Defterlerine Göre 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amid (Diyarbakir)", *Şarkiyat* 12/3 (Ağustos 2020), 708-742; Levent Küçük, "Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007).

² Jülide Akyüz Onar, "18. Yüzyılda Amasya Kazasına Tahmil Olunan Vergiler", *History Studies* 3/2 (2011): 321-336; Meltem Aydın, "Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 48 (2016): 199-232; Gürkan Cevger, "Amasya Sancağı'nda Avarız Vergisi Uygulamaları (1691-1798)", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2021): 217-235; Serhat Kuzucu, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'te Avâriz Vergisinin Uygulanışı (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 15(1) (2016): 101-118.

³ M. Akif Aydın, "Avâriz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 108.

⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985), 153.

türlü vergilere verilen isimdir. Zaman içerisinde mahiyet ve tahsil usullerinde de birçok değişiklik olmuştur.⁵ Avâız vergisi, nakit olarak toplanmasının yanı sıra kürekçi tedariki gibi belirli bir vilayetin veya kazânın avâız hanelerinden merkezi hükümet için hizmet ya da eşya talebi şeklinde de tahsil edilebilir, hizmet şeklindeki ödemeler gerektiğinde nakde çevrilebilirdi.⁶ İlk zamanlarda olağan dışı masrafların karşılanması için toplanan bu vergiler zamanla hazinenin düzenli ve olağan gelirleri arasına girmiştir. 17. Yüzyılın ortalarında avâız vergileri devletin vergi gelirlerinin en önemli yıllık kaynaklarından biri haline gelerek 19. yüzyıla kadar da önemini korumuş ve Tanzimat-ı Hayriye ile de kaldırılmıştır.⁷

Avâız, hane esaslı üzerinden toplanan bir vergidir. Her avâızhâne birimi aynı miktarda vergi öderdi. Ancak avâız haneleri oluşturulur iken halk, gelirine göre a'lâ(zengin), evsat(orta) ve ednâ(fakir) olarak sınıflandırılmakta ve avâızhânedeki gerçek hane sayıları buna göre ayarlanmaktadır.⁸ Hatta hesaplamalar yapılır iken muafların sayısı da dikkate alınarak avâızhâne birlikleri vücuda getirilmekte idi.⁹ Kişilerin avâız hanesine katılmaları için çoğu zaman avâız hane bölgesi içerisinde bir mülkü tasarruf etmesi gerekiyordu.¹⁰ Ayrıca emlak ve arazi tasarrufuna dayalı olarak vergi toplanması askerî ile reaya arasındaki vergi mükelleflğine dayalı klasik ayrımı da ortadan kaldırmıştır.¹¹ Diğer taraftan zamanla avâız vergileri esas raiyyet vergileri haline gelerek dönüşmüştür.¹² 16. yüzyıl başlarında bir hakiki hane bir avâız hanesine eşit kabul edilmekte idi. Ancak zamanla bu durum değişmiş, farklı sayılarda gerçek hane bir araya getirilerek bir avâız hanesi itibar edilir olmuştur.¹³ Bilhassa 17. ve 18. yüzyıllarda devletin her yer için uyguladığı standart bir avâız hanesi yoktu. Her kazâ için farklı bir kriter belirlenmesi mümkün olduğu gibi her köy veya mahalle için farklı sayıda gerçek hanenin bir araya getirilerek bir avâız hanesi oluşturulması mümkündü.¹⁴ Bir şehrin her bir mahallesinde farklı sayıda gerçek hanenin bir avâız hanesi itibar edilmesi söz konusu

⁵ Barkan, "Avâız", 13-14.

⁶ Demirci, "Collectors of Avâız and Nüzul Levies", 551; Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, 111.

⁷ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, 153; Demirci, "A Case Study of the Province of Karaman 1620s-1700", 565.

⁸ Ünal, "Harput Kazâsı Avâız Defteri", 9-10; Demirci, "A Case Study of the Province of Karaman 1620-1700", 907.

⁹ Mc-Gowan, "Osmanlı Avâız-Nüzul Teşekkülü", 159-160.

¹⁰ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, 155.

¹¹ Özer Küpeli, "Klasik Tahrirden Avâız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazâsı Avâız Defteri", *Belgeler* 32/36 (2012): 114-115.

¹² Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Belleten* 23/92 (1959): 595.

¹³ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, ed., Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1994), 539.

¹⁴ Bazı örnekler için bk. Ünal, "Harput Kazâsı Avâız Defteri", 10; Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 365.

olabildiği gibi aynı mahallede zaman zaman nefer sayılarında gerçekleşen birtakım farklılıkların avâız hanesinin değişimine sebep olmadığı da görülebilmektedir.¹⁵

16. yüzyılın sonlarına kadar avâız kayıtları, geniş çaplı tutulan mufassal defterlerin içerisinde yer almaktaydı. Bu sebeple mufassal tahrir defterlerinin tutulduğu dönemlerde ayrıca mufassal avâız defterlerine gerek yoktu. Ancak 16. yüzyılın sonlarında klasik tahrir sisteminin ortadan kalkmaya başlamasını müteakip ortaya çıkan boşluğu doldurmaya yönelik olarak avâız türü defterlerin de tutulmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Müstakil mufassal avâız tahrirlerinin ne zaman başladığı henüz kesin olarak ortaya konulabilmiş değildir. Bir bölgedeki vergiye tabi herkesin ismini içeren kapsamlı ve ayrıntılı mufassal avâız defterleri ile 1640'lardan itibaren karşılaşmıştır.¹⁶ Bununla birlikte daha sonra yapılan bazı çalışmalarda 17. yüzyıl başlarından itibaren mufassal avâız tahrirlerinin yapıldığı ortaya konmuştur.¹⁷ Genel olarak mufassal ve icmal şeklinde tutulduğu bilinen avâız defterlerinin "mufassal-icmal" şeklinde üçüncü bir türünün bulunduğu da ifade edilmiştir.¹⁸

2. Gayr-i Avâızlar

Osmanlı Devleti'nde avâızla ilgili vergi yapılanmasında toplum iki ana guruba ayrılmıştır. Bunlardan birincisi hâne-i avâızlar diğeri de hâne-i gayr-i avâızlardır. Genel olarak avâız vergisi ödeyenler denildiğinde hâne-i avâızlar anlaşılır iken hâne-i gayr-i avâızlar ise muafklar olarak ifade edilmiştir. Konu ile ilgili derinlemesine bilgi sahibi olmayanlar için burada önemli bir bilgi kargaşası ortaya çıkmakta ve belgelerin yorumlanmasında da bu husus önemli bir problem teşkil etmektedir. Hâne-i avâızların avâız vergisi ödemesiyle ilgili bir problem yoktur. Problem gayr-i avâızlar yani muaf denilen sınıflarla ilgilidir. Çünkü bu sınıfların pek az bir kısmı bütün vergilerden muaf olup büyük çoğunluğu avâız karşılığında ya birtakım hizmetleri yerine getirmekte ya da aynı veya nakdi vergi ödemekteydiler. Diğer bir ifade ile onlar da aslında avâız vergisi mükellefiydiler. Onun içindir ki avâız icmal defterlerinde hâne-i avâızlar ile gayr-i avâızlar genellikle yan yana verilmiştir. Muaflikten kasıt, vergiyi hâne-i avâızlarla birlikte ödemeyip, durumlarıyla orantılı olarak daha az vergi ödemeleriydi.

Kanunnâmeler, tahrir defterleri, avâız ve gayr-i avâız defterleri tarandığında avâız hanesi içerisinde yer alanlar tek bir gurup olarak görünmesine karşılık gayr ez-

¹⁵ Mustafa Karazeybek, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Afyonkarahisar Şehri: Fiziki, Sosyal ve Ekonomik Yapı İncelemesi" (Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 41-42.

¹⁶ Özel, "Mufassal Avâız Defterleri", 739.

¹⁷ Öztürk, "Halep Avarız-Hane Defteri", 253; Küpeli, "Manyas Kazası Avâız Defteri", 113-199; Mehmet Öz, "Tahrir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX (Ankara: TDV Yayınları, 2010): 428; Alanoğlu, "17. Yüzyılın İlk Yarısında Amid (Diyarbakir)", 710.

¹⁸ Turan Gökçe, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından 'Mufassal-İcmâl' Avâız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümölcine Kazası Örnekleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20/1, (2005).

avâızların birçok farklı gurubu içerisinde barındırdığı anlaşılmaktadır. Muhtelif kaynaklar taranarak gayr-i avâızların bir listesi çıkarılarak aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: 16. ve 17. Yüzyıllarda Gayr-i Avâızların Tablosu:¹⁹

muhassıllar	talebeler	sayyâdlar	köprü muhafızları	mu-yek-destler	ocaklıklar
hatîbler	cüzhânlar	kayacılar	köprücüler	a'mâlar	nökerler
hatîbzâdeler	duacılar	mu'âfân	kethüdalar	sâiller	korucular
imamlar	seyyidler	ma'zûlân	meremmetçiler	maluller	eşkinciler
imam-zâdeler	mürşidler	Ashâb-ı Khef hizmetçileri	ortakçılar	fakirler	sermüsellemeler
müezzinler	sahib-i beratlar	Hazret-i Ömer nesli	kesimciler	abdallar	azebler binbaşısı
hâfizlar	sahib-i vakflar	Hazret-i Abbas nesli	vakıf köleleri	dilsizler	haymâneler
sermahfiller	sâhib-i vakf evlâdı	Ebulmüslim akrabaları	saraydârlar	merd-i garîbler	okçular (kemankeşler)
şeyhler	mühtediler	Karacaahmed evlâdı	zaviyedârlar	merd-i timarlar	bağbânlar
şeyhzâdeler	keşişler	Ermananşah evlâdı	vakıf âzâdlıları	ğılmân-ı mâdiyân	misafirler
tekye-nişinler	eli beratlı sipahiler	Şeyh Muhyiddin evlâdı	selâtîn evkâfi reâyâları	mu'tak kullar	elliciler
şerifezâdeler	müttekâid sipahiler	Semerkanî evlâdı	sakalar	derbendciler	yörükler
muarrifler	ma'zûl sipahiler	Şeyh Ahmed evlâdı	küre-i ma'mûre hizmetlileri	kibritçiler	koyuncular
kayyumlar	sipahizâdeler	ra'yyet-i Medîne-i Münevvere	güherçile hanesi mensupları	menzilciler	buğurcular
muallimler	serpiyâdeler	ra'yyet-i Telci	nüzul avâız hanesi mensupları	mustahfizlar	bâzdârlar
halifeler	serpiyâdezâdeler	ra'yyet-i Emir Sultan	maktû'ât ödeyenler	çeltükçüler	katrancılar
mütevelliler	mazul kadılar	ra'yyet-i İsmail Paşa	ihtiyarler (pîr-i nâtüvânlar)	tuzcular	hâric ezdefter olanlar
hademe-i imaretler	kadızedeler	ra'yyet-i Ebî Eyyüb el-Ensârî	sağırler	celepkeşân	göçmenler
ehl-i ilmler	çeriler	ra'yyet-i Emir Sultan	marîzler	taşçılar	
müstaidler	bâzdârlar	ra'yyet-i Murâdiye	dîvâneler	madenciler	

¹⁹ BOA, *TT.d.*, nr. 438; nr. 968; 1021; *MAD.d.*, nr. 2001; nr. 2719; nr. 15489; 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I Kütahya, Karahisâr-ı Sâhib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livâları Dizin ve Tıpkıbasım, haz., Ahmet Özkılınç vd. (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993), 2-3; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, III, 154-155.

Bu listeye göre gayr-i avârizlar büyük ölçüde; ibadethanelerde görev yapanlar ve oğulları, tekke ve zaviyelerle ilişkili kişiler, eğitimle ilgili kişiler, din adamları, vakıf kurucuları ile vakıf görevlileri, köleleri ve reayaları, toplumun ve devletin saygı duyduğu insanların neslinden gelenler, malullük vb. sebeplerle vergi ödemeye gücü yetmeyenler, berat sahibi devlet görevlileri ile bunların oğulları, mütekaidleri ve mazulleri ile bazı özel hizmet yükümlülüğü bulunan kişilerden oluşmakta idi.

Şartlarla bağlantılı olarak ahaliden bazılarının kısmen veya belli bir zaman için muaf kaydedildiği olurdu.²⁰ Birtakım hizmetlerde görevlendirmek, vakıf raiyyeti olmak ve avâriz gücü yetmemek gibi sebepler tam veya kısmi muafiyet için geçerli gerekçelerdi. Köprücülük muafiyet gerekçeleri içerisinde dikkat çeken mesleklerden biri idi.²¹ Ancak kişilerin muaf sınıftan olmalarına rağmen ev sahibi olmaları avâriz hânesine kaydedilmeleri için yeterli olabilmektedir.²² Kanunnâmelerde imam, müezzin, hatip, kayyum gibi din görevlilerinin muaf olduğu belirtilmekte ise de, bazı imam ve müezzinler muaf kaydedilmemiştir.²³ Evâsıt-ı C 1063/ 9-18 Mayıs 1653 tarihli İstanbul'dan Karahisâr-ı Sâhib Sancağı kadılarına hitaben yazılmış olan bir hüküm, muaf ve askeri taifeden olmalarına rağmen avâriz hanelerine kayd edilme sebeplerine açıklık getirmektedir. Söz konusu hükümde, Karahisâr-ı Sâhib'de Molla Bahşî Mahallesi ahalisi İstanbul'a adam ve mektup göndererek, mahallelerinde "*avâriz ve sâyir emr-i şerîf ile tekâlif îcâb ider emlâk ve arâzî zabt iden*" kişilerden avâriz ve sair vergiler talep olduğunda, "*biz mülâzim ve müderris ve sâyir askerî tâyifesinden olduk*" diyerek vermediklerini bildirerek a'lâ, evsat ve ednâ itibariyle tahammüllerine göre vergilerini ödemeleri için emir talep etmişlerdir. Bunun üzerine gelen yazıda, arz olduğu şekilde söz konusu kişilerin belirtilen mahallede "*bi'l-fi'l avâriz ve sâyir tekâlif îcâb ider emlâk ve arâzileri var ise avâriz ve sâyir emr-i şerîf ile tekâlif vâki' oldukda a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârile tahammüllerine göre*" vergilerinin ödetirilmesi emr olunmuştur²⁴. Afyonkarahisar sicillerinde kayıtlı bir fetva da şöyledir: "*Bir mahallede sâkin olub imam olan Zeyd'den avârizâ bağı mülk menzili olmağla mahalle-i mezbûre ahâlîsi avâriz taleb itdiklerinde Zeyd ben imam olmağla virmem dimeğê kâdir olur mu? Beyân buyurulub müşâr oluna. El-câvâb Allâhu a'lem olmaz. Ketebehû Abdurrahmân el-fakîr ufiye anhu*"²⁵. Diğer taraftan, 17. yüzyılın ikinci yarısında Afyonkarahisar'da, Burmalı,²⁶ Egeste,²⁷ Hacı

²⁰ Emecen, "Kayacak Kazâsının Avâriz Defteri", 161.

²¹ Küpeli, "Manyas Kazası Avâriz Defteri", 122-123.

²² Ünal, "Harput Kazası Avâriz Defteri", 9-10.

²³ Öztürk, "Halep Avarız-Hane Defteri", 261.

²⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Meşihat Şeriyeye Sicili Defterleri (MŞH.ŞSC.d.)*, nr. 206 (503), vr. 36b/235.

²⁵ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, nr. 212 (509), s. 2/2.

²⁶ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, nr. 205 (502), vr. 68a/433, 83a/516; nr. 206 (503), vr. 42a/271.

²⁷ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, nr. 205 (502), vr. 81b/510-2.

Mahmut,²⁸ Kasım Paşa,²⁹ Hacı Yahyâ³⁰ ve Câmî‘-i Kebîr³¹ mahalleleri avârizhâne kayıtlarında kişiler arasında imamların da yer aldığı görülmektedir. Aynı zamanda Hacı Mahmut Mahallesi'nde avâriz ödeyenler içerisinde bir de müezzin yer almaktadır.³² Bu kayıtlardan, gayr-i avârizler içerisinde yer alan imam, müezzin, mülazim, müderris ve sair askeri taifesinde bazı kişilerin mahalle ahali ile birlikte avâriz ödemekle yükümlü tutuldukları ve bunun sebebinin de bir yerde *avâriz ve sair vergi ödemelerini gerektiren mülk menzil ve benzeri emlâk ve arazi sahibi olmalarından* kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu durumun bütün gayr-i avârizleri içerisinde aldığını söylemek için daha fazla tetkike ihtiyaç duyduğunu ifade edebiliriz.

18. yüzyılın sonlarında gayr-i avârizlerin durumunu anlama hususunda 1206/1791-1792 tarihli Rumeli ve Anadolu eyaletleri avâriz icmal defterinin incelenmesi önemli katkı sağlamaktadır³³. Rumeli Eyaleti'nde Paşa Livası'na bağlı Drama Kazâsı'nın gelir kaynakları üçe ayrılmıştır. Bunlardan biri güherçile haneleri, ikincisi avâriz haneleri ve üçüncüsü de bedel-i mu‘âfân ve ma‘zûlân gelirleridir.³⁴ Siroz Kazâsı'nda gelir kaynağı olarak haneler ikiye ayrılmıştır. Bunlardan birincisi güherçile haneleri, diğeri de avâriz haneleridir.³⁵ Kavala Kazâsı gelir kaynakları olan haneler yine ikiye ayrılmış ve bunlardan biri yine avâriz haneleri ve diğeri ocaklıktır.³⁶ Bu kazâlardan Drama Kazâsı'nda gayr ez-avârizleri, güherçile haneleri ile bedel-i mu‘âfân ve ma‘zûlân olarak anlamak gerekir iken Siroz Kazâsı'nda güherçile hanelerini, Kavala Kazâsı'nda ise ocaklıkları anlamak gerekmektedir. Bereketlü Kazâsı'nda gayr ez-avârizler, menzilciler, nüzul avâriz haneleri ve celepkeşân,³⁷ Pravişte Kazâsı'nda ise nüzül bedeli haneleri³⁸ olarak görünmektedir.

Erzurum Sancağı'na bağlı Erzurum Kazâsı ile Karahisâr-ı Şarkî Sancağı'na bağlı Karahisâr-ı Şarkî kazâlarının gelir kaynakları ikiye ayrılmıştır. Bunlardan birincisi hâne, diğeri ise maktû‘âttır.³⁹ Avâriz defterlerinde sadece hane olarak kaydedilenler avâriz haneleridir. Dolayısıyla bu kazâda gayr ez-avârizler maktû‘ât olarak toplanmaktadır. Sisorta⁴⁰ ve Trabzon kazâlarında ise sadece avâriz hanesi kayıtları olup gayr ez-avâriz kaydı bulunmamaktadır.⁴¹ Bütün bu veriler gayr-i avârizlerin kazâlara göre çok farklı isimler altında kaydedilebildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu gurubu, her ne

²⁸ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, nr. 205 (502), vr. 83a/518.

²⁹ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, nr. 205 (502), vr. 83b/520.

³⁰ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, nr. 205 (502), vr. 85a/533.

³¹ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, nr. 209 (506), vr. 21b/111 (11 Z 1068/ 9 Eylül 1658).

³² BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, nr. 205 (502), vr. 83a/518.

³³ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719.

³⁴ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719, s. 9.

³⁵ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719, s. 10.

³⁶ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719, s. 20.

³⁷ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719, s. 21.

³⁸ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719, s. 21.

³⁹ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719, s. 153-154.

⁴⁰ Sivas Koyulhisar'a bağlı Ortakent çevresinde bir kazâdır.

⁴¹ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719, s. 154-155.

sebeple olursa olsun avâriz hanesine dâhil olmayanların tamamının oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Herhangi bir köyün, gurubun ya da şahsın gayr-i avarızlar içerisinde yer almasının sebebi, muaf olmalarını gerektiren görev, yükümlülük, özellik ya da durumları ile alakalıdır. Muafliklarını gerektiren durumda meydana gelen bir değişimin onların gayr-i avâriz olmaktan çıkarılarak hâne-i avâriza dahil edilmesi sonucunu doğurduğunun unutulmaması gerekmektedir.

Osmanlı kayıtlarında gayr-i avârizlar ile ilgili bilgileri hangi defterlerde bulabileceğimize temas etmek faydalı olacaktır. Genel olarak 16. yüzyılın sonlarına kadarki klasik tahrir defterlerinde hâne-i avâriz kayıtlarının yanında gayr-i avâriz kayıtları da yer almaktadır. Müstakil avarız tahrirlerinin yapılmaya başlaması ile birlikte genel olarak hâne-i avârizlarla birlikte yine gayr-i avârizlar da kaydedilmiştir. Avâriz icmâl defterlerinde de gayr-i avâriz bilgileri mevcuttur. Bununla birlikte 16. Yüzyılın sonlarından itibaren gayr-i avârizlarla ilgili bazı müstakil tahrirlerin de yapılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Gayr ez-avârizlar içerisinde yer alan celebkeşan, derbendciyân, tuzcuyân, maddenciyan, doğancıyan, çakırcıyan, atmacacıyan, şahinciyan, meremmetciyan, köprücüyan ve çeltükcüyan gibi özel hizmet sınıflarına ait avâriz defterlerinin de varlığını ifade edebiliriz. 17. ve 18. yüzyıllarda gayr-i avârizların en kalabalık sınıfını ise mütekâid sipahiler ve sipahizadeler oluşturmaktaydı. Bu çalışmada söz konusu gurubu biraz daha derinlemesine inceleyeceğiz.

3. Mütekâid Sipahiler ve Sipahizadeler

Mütekâid sipahiler, sipahilikten emekli olan ve fiilen sefere gitmeyenleri, sipâhizâdeler ise sipahi çocuklarını ifade etmektedir. Tımarlıların tekâüd olma sebepleri zamana ve bölgelere göre değişiklik gösterir. Bununla birlikte 1124-1129/ 1712-1717 yıllarına ait mütekâid olanların kayıtlarını ihtiva eden defterdeki⁴² mütekâid olma sebepleri incelendiğinde bu hususta bize genel anlamda fikir vermektedir.

Söz konusu defterin kayıtlarına göre; tımarlıların tekâüd olma sebepleri şöyle sıralanabilir: Kişinin, pîr, ihtiyar ve alîl olması, seferde kollarından biri ya da her ikisi yaralanmış olması, başından yaralanıp sağır olması, seferde ayağının kırılması ya da yaralanması, ayağının sakat olması, kurşun yarası olması, hasta, hastalıklı ve yatalak olması, gözleri yaralanması ya da görmemesi, kırk, elli, elli beş hatta seksen yaşında olup uzun süre hizmet eden pîr-i fâni ve ihtiyar bir emekdâr olması. Sonuç itibarıyla kişinin herhangi bir sebeple sefere gidemeyecek hale gelmesi tekâüd olarak kaydedilmesine sebep teşkil etmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi mütekâidler gayr-i avârizdir. Ancak bir kişinin tekâüd olması onun tamamen muaf olduğu anlamına gelmemektedir. Özür seviyesi ve gelirine göre birtakım yükümlülükleri yerine getirmeleri gerekmektedir. Az da olsa pîr ve ihtiyar olması ya da savaşta uzvunu kaybetmesi sebebiyle cebelüsüz tekâüd olanlar

⁴² BOA, *Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire Defterleri (A.DFE.d.)*, nr. 234.

mevcuttur.⁴³ Ancak genellikle kanunun gerektirdiği şekilde cebelüsün vermek üzere tekâüd olmaktadır. Bazen bu yarım cebelü vermek, bir nefer cebelü bedeliyesi vermek, yıllık 1,5 cebelü bedeliyesin vermek şeklinde olmaktadır.⁴⁴ 44500 akçelik yüksek bir gelire sahip olan zeamet mütekâidinin altı nefer cebelü vermek üzere gediği kaldırılarak tekâüd olduğu da görülmektedir. Diğer taraftan, sakat ve hastalıklı olması nedeniyle kanunun gerektirdiği şekilde cebelüsün vermek üzere tekâüd kaydı olmasına karşılık üzerine sonradan "Tahmînen otuz beş yaşında olup sefere yararlık iktidârı vardır" kaydı düşülerek tekâüdüğü iptal edilenler de olmaktadır.⁴⁵

4. Mütekâidlerin Yükümlülükleri ve Bedel-i Mütekâidîn Vergisi

Genel olarak Osmanlı Devleti'nde bütün zamanlar ve bölgeler için standart uygulamalardan bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Gayr-i avâızların en kalabalık sınıfını oluşturan mütekâidlerin görev ve yükümlülüklerinin de zamana, bölgelere ve ihtiyaçlara göre şekillendiği ve değişiklikler gösterdiği anlaşılmaktadır.

Mütekâidler gayr-i avâız olmalarına rağmen bu gurup içerisinde yer alan bazı kişilerin avâız hânesine dahil edildikleri anlaşılmaktadır. Afyonkarahisar şeriyet sicillerindeki birtakım kayıtlar bu hususa açıklık getirecek niteliktedir. Söz konusu defterlerde kayıtlı bir fetvaya göre, avâıza bağlı emlak ve arazisi bulunan tekâüd reâyâsı avâız vermekle mükellefi.⁴⁶ Bu durum, daha önce bahsettiğimiz, muaf sınıf içerisinde yer alan imam ve müezzin gibi din adamlarının emlak tasarrufları ile bağlantılı olarak hâne-i avâıza dahil edilme uygulamasının mütekâidler için de geçerli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, mütekâid reâyâsı, avâız defterlerine kaydolup, avâız vergisi ödeyenler ile vergilerini ödemeye başladıktan sonra tekâüd vergisi ödemezdi. Bir başka ifade ile muaf sınıfta olan bir kişi hâne-i avâıza dahil olduğunda muaf sınıftan çıkmış olurdu. Ancak bu hususta anlaşmazlıklar çıkmakta, şikâyetlere bağlı olarak emirler gönderilmekte ve aksaklıklar giderilmeye çalışılmaktadır.⁴⁷ Çünkü avâız vergileri hâne esaslı üzerinden toplanmakta ve toplanacak vergi hane içerisinde yer alan kişiler arasında paylaştırılmaktadır. Bir hanenin içerisinde yer alan kişi sayısının artması kişilerin yükünü hafifletir iken mükellefin azalması da o gurup içerisindeki kişilerin yükünü artırmaktadır. Dolayısı ile her gurup reayasını kaybetmemek için elinden gelen gayreti göstermekte ve bu guruplar arasında anlaşmazlıklara sebep olmaktadır.

17. Yüzyılın ikinci yarısında Afyonkarahisar'da hâric ez-defterler genel olarak mütekâid gurup içerisinde yer almakta ve güherçile bedeli ödemektedirler. Bununla birlikte, *hâric ez-defter* olanlar kendileri müracaat ederek *bedel-i tekâüd* talep olunmamak üzere avâız defterine kayıt olabilmektedir. İlgili şahıs mevkufat defterine kayıt olduktan sonra kendisine bir suret verilir ve kendisinden tekâüd bedeli talep edilecek olur ise

⁴³ BOA, *A.DFE.d.*, nr. 234, s. 4, 6, 16.

⁴⁴ BOA, *A.DFE.d.*, nr. 234, s.4, 6, 18, 19, 12, 20, 21.

⁴⁵ BOA, *A.DFE.d.*, nr. 234, s. 23 (1124-1129/ 1712-1717).

⁴⁶ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, nr. 213 (510), vr. 1b/x.

⁴⁷ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, nr. 210 (507), s. 60/211.

bunu ibraz ederek ayrıca vergi ödemekten kurtulurdu.⁴⁸ Ancak daha önce *hâric ez-defter* olup sonradan avâriz defterlerine kayıt olanlardan zaman zaman tekâüd eminlerinin güherçile bedeli istedikleri görülmektedir. Böylesi bir durumda kişiler mevkufat defterlerinde kayıtlı oldukları ve avâriz ödediklerine dair, mevkufat kalemindeki mahalle avâriz kayıtlarından bir suret çıkartarak ibraz ettikleri ve kendilerinden güherçile bedeli talebinin yasaklanmasını istedikleri anlaşılmaktadır. Gönderilen emirler ile avâriz ödeyen kişilerden güherçile bedeli istenmemesi ve bir daha bu hususta şikâyete meydan verilmemesi istenmektedir.⁴⁹ Tekâüd eminlerinin, mahalle halkından bazı kişilerin dışarıdan geldiğini (*hâric ez-defter* olduğunu) iddia ederek güherçile bedeli talep ettiklerine de rastlanmaktadır. Bu durumda yine yapılacak işlem, şahsın iddiayı çürüterek avâriz defterlerine kayıtlı bulunduğunu (*hâric ez-defter* olmadığını) ispat etmektir.⁵⁰

Mütেকâidler her ne kadar avâriz hânesi dışarısında kalsalar da bir takım avarız yükümlülüklerini yerine getirdikleri görülmektedir. Meselâ, 16. yüzyılın ikinci yarısında muhtelif bölgelerde maliyeti düşürmek düşüncesi ile mütেকâidlerin güherçile imalathanelerinde görevlendirildikleri görülmektedir. 27 Şaban 973/ 19 Mart 1566 tarihli bir mühimme kaydında belirtildiğine göre, mîrî güherçile işletilmesi normal şekilde yapıldığında maliyetin fazla olması nedeniyle mütেকâid sipahiler tarafından işletilmesi tercih edilmiştir.⁵¹ Karaman bölgesindeki mütেকâidlerin de doğrudan güherçile hizmetinde görev yaptıkları ancak zaman zaman güherçile hizmetinde görevlendirilen Karaman mütেকâid sipahilerinin hizmet teklif olunduğunda hâne-i avârizdan "muafırlar" diyerek niza çıkardıkları ve bunun önüne geçmek için hükümler gönderildiği görülmektedir.⁵²

Mütেকaid sınıfın içerisinde yer alan ve aynı zamanda gayr-i avâriz olan sipahizadeler de avâriz karşılığında bazı görevler yapmışlardır. Mesela; Karaman Beğlerbeğisine gönderilen 7 Şaban 975/ 6 Şubat 1568 tarihli hükümde mütেকâid sipahizadelerin Kayseri, Niğde ve Larende güherçile kârhânelerinde hizmet etmek üzere görevlendirildikleri görülmektedir.⁵³ Yine, 8 Muharrem 976/ 3 Temmuz 1568 tarihli bir diğer hükümde Antep'te işlenecek güherçile için de Zamantı mütেকâid sipahizadelerinin görevlendirildiği belirtilmektedir.⁵⁴ 19 Ağustos 1571 tarihli bir başka hükme göre, Karaman

⁴⁸ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, nr. 205 (502), vr. 71a/445, 81b/510-2, 82a/511; 209 (506), vr. 21b/111.

⁴⁹ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, nr. 205 (502), vr. 83a/516 (7 Ra 1060/ 10 Mart 1650), 67b/429, 430 (16 Zilhicce 1060/ 10 Aralık 1650), 68a/433; nr. 206 (503), vr. 42a/271 (5 Ramazan 1059/ 12 Eylül 1649); nr. 209 (506), vr. 17a/92; nr. 210 (507), vr. 88/301

⁵⁰ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, nr. 205 (502), vr. 84b/527 (7 Ra 1059/ 21 Mart 1649).

⁵¹ BOA, *Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defteri (A.DVNSMHM.d.)*, nr. 5, s. 469, h.357.

⁵² *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) "Özet-Transkripsiyon ve İndeks"*, II, haz., Hacı Osman Yıldırım vd. (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1996), 79, h. 835 (27 Rebiü'l-evvel 979/ 19 Ağustos 1571).

⁵³ *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) "Özet-Transkripsiyon-İndeks"*, I, haz., Hacı Osman Yıldırım vd. (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1998), 414, h. 822.

⁵⁴ *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) "Özet-Transkripsiyon-İndeks"*, II, haz., Hacı Osman Yıldırım vd. (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999), 245, h. 1662.

Vilâyeti'nde üç binden fazla sipahizade olup bunlardan 514 neferi nevbetli eşkincidir. Söz konusu nevbetli eşkinciler sefere gitmeyip vilayette bulunan güherçile kârhânele-
rinde her yıl altı ay hizmet etmekte idi.⁵⁵ Zamanı geldiğinde Karaman Beğlerbeğine
ve Karaman kadılarına emirler gönderilerek, güherçile hizmetine tayin olunan mütekâid
ve sipahizadelerin güvenilir kişiler ile götürülerek kârhânelerdeki görevlilere teslim
edilmesi emredilmektedir.⁵⁶

Karaman Vilâyeti'nde mütekâid olarak tezkiresiz timar tasarruf edenler de güher-
çile hizmetinde görevlendirilebilmektedirler.⁵⁷ Bazen mültezimlerin, "sizin güherçile
kârhaneleri ile ilişkiniz yoktur" diyerek mütekâidlerin güherçile kârhânelerine gitmele-
rine engel olma teşebbüsleri de olabilmekte idi.⁵⁸

Devlet, bazen de mütekâidleri güherçile imalathanelerinde görevlendirmek yerine
onlardan avâriz yükümlülükleri karşılığında bedel-i mütekâidîn vergisi toplayarak iş-
letme giderlerine tahsis etmiştir.⁵⁹

Genel olarak Osmanlı devlet işleyişinin anlaşılmasında kanunnamelerin önemi bü-
yüktür. Ancak yine birtakım uygulamaların vilayetlere göre farklılık gösterdiği, aynı
zamanda şartlar ve ihtiyaçların değişmesine bağlı olarak zaman içerisinde değişiklikle-
rin olduğu da bilinmektedir. Bu hususu da dikkatten kaçırmadan, Mevlânâ Vildan tara-
fından Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 983/ 27 Eylül- 5 Ekim 1575 tarihinde yapılan Karaman
Vilâyeti ve İçil sancaklarındaki mütekâid ve sipahizadelerin tahrirlerinin kanunnamele-
rindeki bilgileri burada vermeyi uygun gördük.

Karaman Vilâyeti ve İçil sancaklarındaki uygulamaya göre, mütekâidler resm-i
çift, resm-i bennâk, resm-i caba, âdet-i ağnâm, resm-i kevvâre ve avâriz vermezlerdi.
Ancak, ziraat eyledikleri yerlerinin öşrünü sahib-i arza öderlerdi. Önceleri her beş ne-
ferden birini sefer olduğu zamanlarda nöbetleşe eşmek üzere eşküncü kaydolanmışlar-
dır. Daha sonra mütekâidler güherçile imalathanelerinde görevlendirilmişler ve her sene
hizmet etmeye başlamışlardır. Hizmetlerinin zor olması nedeniyle emr-i şerif gereğince
her on neferin birisi altı ay güherçile imalathanesine hizmet etmek üzere görevlendiril-
mişlerdir. Aynı zamanda küçük yaşta olanlardan on sekiz yaşına girinceye kadar hizmet
talebinde bulunulmamaktadır. Bununla birlikte, bazı köylerin neferleri dağılmak üzere
olması, bazıları ihtiyar ve iş göremez hale gelmeleri nedeniyle muaf tutulmuşlardır. An-
cak, söz konusu taifenin aralarında zengin-fakir ayrımı olmadan her birinden yılda birer
altın toplanarak içlerinden birisinin ücret ile tutularak hizmete gönderilmesi âdet iken
bu durumun adaletsiz olması nedeniyle değişikliğe gidilmiştir. Yapılan yeni düzenle-
mede, zengin olanlar gelirlerine göre, orta gelirli olanlar miktarına ve fakir olanların da
hallerine göre hizmete gidecek kişiye harçlık verme usulü getirilmiştir. Bazılarının daha

⁵⁵ 12 Numaralı Mühimme Defteri, II, 81, h. 840.

⁵⁶ 12 Numaralı Mühimme Defteri, II, 82, h. 841.

⁵⁷ 12 Numaralı Mühimme Defteri, II, 83, h. 842.

⁵⁸ 12 Numaralı Mühimme Defteri, II, 88, h. 853 (29 Rebiü'l-evvel 979/ 21 Ağustos 1571).

⁵⁹ Kerim İlker Bulunur, "Maraş Eyaletinde Güherçile Üretimi (1566-1577)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 37 (Bahar 2015): 10.

önceki nefer sayısına göre herkesin eşit ödeme yaptıklarını belirterek yapacakları itiraza itibar edilmemesi gerektiği yeni deftere kaydedilmiştir. Tahrir sırasında bazı kişiler gelerek pîr, marîz ve ma'lûl olduklarını dile getirerek veyahut bizzat emanet hizmetinde olduklarını bildirmişler ve bu durumları da deftere kaydedilmiştir. Ancak, bu kişilerin ellerinde mülkleri veya koyun ve keçileri bulunur ise kendileri (pîr, ma'lûl, marîz ve imam olmaları nedeniyle) hizmeti yerine getiremeyecekleri için üzerlerine düşen harçlıkları ödeyeceklerdir. Bazı kişilerin isimlerinin üzerine yaşlarının küçük olduğuna işaret eden sağır kelimesinin rumuzu olan sad harfi konmuştur. Bunlar yaşları küçük olması nedeniyle on sekiz yaşına gelinceye kadar avârizdan tamamen muaf olup on sekiz yaşına girdiklerinde hizmet etmeye başlarlar. Şayet bunların babaları vefat edip mal varlıkları kendilerine kalır ise hallerine göre harçlık öderlerdi.⁶⁰

16. yüzyılın sonlarında bazı bölgelerin mütekâidlerinin yükümlülüklerinin bedele⁶¹ dönüştürüldüğü ve mukataa haline getirilerek işletildiği görülmektedir. 1005-1007/1597-1599 yıllarında, Hüdâvendigâr ve Sultanönü sancakları ile Uşak, Banaz, Sincanlı, Kütahya, Gediz, Emet, Simav, Dağardı, Uluborlu, Kışborlu, Gönen, Çay, Bolvadin, Barçanlı, Kula ve Eşme kazalarında mütekâidlerin yükümlülükleri karşılığında toplanan verginin adı "*bedel-i mütekâidîn*" idi. Bu gelirler söz konusu tarihlerde Güherçile Mukâataası'na bağlı olup mukataa olarak işletilmekte idi.⁶² Bu kayıtlardan, söz konusu bölgedeki mütekâidlerin avâriz karşılığında mükellefiyetlerinin mukataa haline getirilerek güherçile üretimi için tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Bunların önemli bir kısmının mükellefiyetleri bedele dönüştürülmüş ve toplanan bedel-i mütekâidîn gelirleri yine güherçile üretiminin masrafları için kullanılmıştır. Ancak bütün mütekâidlerden bir anda bedel toplanmaya başlandığı düşünülmemelidir. Devlet ihtiyaç duyduğunda farklı şekillerde mütekâidlerden hizmet talep edebilmektedir. Nitekim aynı dönemde, Karamık, Karahisâr-ı Sâhib ve Şuhud'un mütekâidleri doğrudan güherçile kârhânelerinde hizmet ederek 600 kantar barut üretmek üzere Güherçile Kârhânesi Mukataası'na bağlanmışlardır.⁶³

Diğer taraftan, farklı bölgelerin gayr-i avâriz mütekâidlerinden avâriz karşılığında farklı hizmetler talep edildiği olmaktadır. Meselâ, 19 Ramazan 1016/ 7 Ocak 1608 tarihli sefere katılmak üzere askerlerin hazırlanmasına ilişkin Niğbolu Sancakbeyi'ne gönderilen hükümde, zeamet ve timar tasarruf edenler ile diğer sefere katılması gerekenlerin yanında mütekâidlerin de şark seferine memur edildikleri belirtilerek tamamını yanına alarak rûz-ı Hızır'da Halep'te hazır bulunması emredilmiştir.⁶⁴ Yine aynı tarihli Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya gönderilen hükümde de mütekâidlerin diğer züama ve

⁶⁰ BOA, *TT.d.*, nr. 968, s. 2; 1021, s. 2.

⁶¹ Bedel hakkında geniş bilgi için bk. Feridun Emecen, "Bedel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 301.

⁶² BOA, *Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM. d.)*, nr. 111, s. 2.

⁶³ BOA, *D.BŞM. d.*, nr. 111, s. 2.

⁶⁴ Dilek Şahin, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâî Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre)" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 152.

erbâb-ı timarla birlikte sefere katılmaları talimatı verilmiştir.⁶⁵ Aynı şekilde Evâil-i Zilka'de 1047/ 17-26 Mart 1638 tarihli hükme göre, Karadeniz'in Anadolu yakasındaki kalelerin Kazak saldırılarına karşı korunması için de dergâh-ı mu'allâ Yeniçerileri, korucu, oturak ve kale neferatı ile birlikte sipahi mütekâidleri de görevlendirilmiştir.⁶⁶ Avusturyalıların Eflak tarafına saldırılarına karşı da Silistre ve Niğbolu sancaklarının sipah, silahdar, züama ve erbâb-ı timarı ile birlikte askeri taifeden gerek eşküncü ve gerek mütekâidlerden cenk ve harbe kadir olanların görevlendirildikleri görülmektedir.⁶⁷ Askeri görevler haricinde maden işletmede görevlendirmeler de devam etmiştir. Meselâ, 2 Safer 1047/ 26 Haziran 1637 tarihli hükümlerle Maden ilinin sipahi mütekâidlerinin mîrî gümüş ve bakır madenlerinde de görevlendirildikleri ve sefer teklif olunmadığı görülmektedir.⁶⁸

Anadolu Eyâleti'nin bedel-i mütekâid gelirleri 1 Muharrem 1055/ 27 Şubat 1645 tarihi ile 1 Muharrem 1070/ 18 Eylül 1659 tarihleri arasında mukataa olarak iltizam usulüyle işletilmiştir. Söz konusu mukataa, Hüdâvendigâr, Karesi, Biga, Kütahya, Karahisâr-ı Sâhib, Teke, Hamid, Alâiye, Aydın, Saruhan, Ankara, Sığla, Menteşe ve Sultanönü sancaklarının ve Kocaili Sancağı'nda tahrîden hâric kalan İznik, Karamürsel, Yalakâbâd ve Görele kazâlarında bulunan bedel-i mütekâ'idin gelirlerinden oluşmaktadır. Her ne kadar mukataanın ismi "bedel-i mütekâidîn mukataası" olsa da mukataanın gelir kaynaklarının sadece mütekâitlerden oluşmadığı, aslında avâriz hanesi dışarısında kalan geniş bir kitleyi içerisine aldığı görülmektedir. Bazı gayr-i avârizların içerisinde mütekâidler önemli oranda olmalarından dolayı gayr-i avârizlar birçok zaman "*mütekâid*" ismiyle anılmışlardır. Mukataanın gelir kaynakları, adı geçen sancaklarda bulunan eli emirli, ehl-i berât, mütekâ'id sipahi ve sipahizade, tekyenişin, zaviyedarlar, derbendci, köprücü, mu'tak kullar ile başka yerlerden gelip belirtilen sancaklarda yerleşen ve vilayet muharriri tarafından kimseye raiyyet ve avâriz hanesine kaydedilmemiş "*hâric-ez-defter*" olanlar ve kazanç elde eden çocuklarından oluşmaktadır. Vilayet muharrirlerinin tuttuğu defterlere göre, bu gurupların bi'l-cümle avâriz-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i örfiyyeden mu'af ve müsellemler olanlarından mu'âfiyetleri ve avârizları karşılığında nefer başına yüzer akçe güherçile bedeli ve koyunu olanlardan eskiden beri olduğu şekilde koyun başına birer akçe âdet-i ağnamları mîrî için tahsil olunmaktadır.⁶⁹

Söz konusu mukâtaa dahilindeki bedel-i mütekâ'idin tâifesinin kazanç elde etmeye gücü yetmeyen ve akıl baliğ olmayan çocuklarından güherçile bedeli alınmazdı. Ancak, hâric-ez-defter olan ve gelir elde edebilecek olan çocuklarından avârizları karşılığında

⁶⁵ Şahin, *Anadolu'da Celâli Hareketleri*, 154.

⁶⁶ BOA, *A.DVNSMHH.d.*, nr. 88, s. 8, h.328.

⁶⁷ BOA, *A.DVNSMHH.d.*, nr. 99, s. 24, h.111, 114 (Evâil-i Ra 1101/ 13-22 Aralık 1689).

⁶⁸ BOA, *A.DVNSMHH.d.*, nr. 88, s. 93, h.107.

⁶⁹ BOA, *Evkâf-ı Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV.HMH.d.)*, nr. 27, vr. 2b, 3b, 5a, 7b, 9a, 11a, 12b, 14a, 16a b, 17b, 19b, 20b, 23a, 26a.

nefer başına yüzer akçe alınmasına dair reyaya ve mübaşirlere evâmir-i şerîfe verilmiştir.⁷⁰

Tablo 2. 1055/ 1645 Tarihinde Anadolu Eyâletindeki Bedel-i Müttekâid Mukataası Gelirleri Tablosu:⁷¹

	Mukataalar	Tarih	Gelirler		Toplam Gelir
			Ber-müceb-i iltizâm-ı sâbık	Ez-ziyâde iltizâm-ı sâbık	
1	Bedel-i müttekâ'idîn-i Liva-i Teke, Hamid ve Alâiye	1 M 1055 (27 Şubat 1645)'den	260.000	40.000	300.000
2	Bedel-i müttekâ'idîn der-Liva-i Hüdâvendigâr	1 M 1055'den	410.000	11.600	421.600
3	Bedel-i müttekâ'idîn-i Liva-i Karesi	1055			144.000
4	Bedel-i müttekâ'idîn der-Liva-i Biga	1 M 1055'den	20.000	20.000	40.000
5	Bedel-i müttekâ'idîn der-Liva-i Sultanönü	1 M 1055'den	40.000	10.000	50.000
6	Bedel-i müttekâ'idîn der-Liva-i Kütahya	1 M 1055'den	280.000	20.000	300.000
7	Bedel-i müttekâ'idîn der-Liva-i Karahisâr-ı Sâhib	1 M 1055'den	300.000	20.000	320.000
8	Bedel-i müttekâ'idîn der-Liva-i Saruhan	1 M 1055'den	160.000	20.000	180.000
9	Bedel-i müttekâ'idîn der-Liva-i Aydın	1 M 1055'den	200.000	24.000	224.000
10	Bedel-i müttekâ'idîn der-Liva-i Kocaili (İznik, Karamürsel, Yakakâbâd, Görele kazâları)	1 M 1055'den			40.000
11	Bedel-i müttekâ'idîn der-Liva-i Sığla ⁷²	1 M 1055'den	100.000	20.000	120.000
12	Bedel-i müttekâ'idîn der-Liva-i Ankara	1 M 1055'den	90.000	14.000	104.000
13	Bedel-i müttekâ'idîn der-Liva-i Menteşe	1 M 1055'den			34.720

Liste incelendiğinde en fazla gelirin Hüdavendigâr Sancağı'ndan geldiği ve sonra, Aydın, Karahisâr-ı Sâhib ve Kütahya geldiği görülmektedir. En az bedel-i müttekâ'id geliri gelen sancaklar ise Menteşe, Biga, Kocaili ve Sultanönü sancakları olduğu

⁷⁰ BOA, *EV.HMH.d.*, nr. 27, vr. 3b.

⁷¹ BOA, *EV.HMH.d.*, nr. 27, vr. 2b.

⁷² BOA, *EV.HMH.d.*, nr. 27, vr. 3a.

görülmektedir. Yüksek gelir elde edilenler ile az gelir elde edilenler arasında da büyük fark mevcuttur. Bunun sebeplerinin ayrıca tetkike tabi tutulması gerektiğini söyleyebiliriz. Çünkü sebepleri çok değişkendir. Bir sancaktaki mütekâidlerin çoğunluğu bedel-i mütekâid vergisi öder iken diğer bir sancakta bedel-i mütekâidın yerine aynî veya bedenî bir yükümlülüğü yerine getirebilmektedirler. Bunun yanı sıra mükelleflerin gelir durumları, sayıları ya da devletin o sancaktan topladığı bedel-i mütekâidın vergisi birim fiyatı farklılık göstermektedir. Onun için her sancağın durumu diğerinden farklıdır.

18. yüzyılın sonlarında Anadolu Eyaleti'nde, avâız ve gayr-i avâız olan mütekâ'id avâız bedeli toplanan sancaklar, Aydın, Saruhan, Menteşe, Sığla,⁷³ Aydın Sancağı'nda, Bayındır, Kuşadası (İne), Arpaz ve Ortakçı kazâları maktu' ödemektedirler. Buna karşılık, Ayaslug, Sart, Sultanhisarı, Köşk, Kestel, Vakf, Amasya, Kilis, Birgi, Güzelgisar, Bozdoğan, İnegöl ve Balyanbolu kazâlarında hem hâne (-i avâız) hem de bedel-i avâız-ı mütekâ'idin ödeyenler mevcuttur. Alaşehir Kazâsı'nda ise sadece avâız hanesi bulunmaktadır.⁷⁴ Ayrıca Tire Kazâsı'nda Pazarcıbaşı ocaklığı bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı avâız hanesine bağlı olup diğer kısmı mütekâ'id avâız bedeli ödemektedirler.⁷⁵

Söz konusu defterlerdeki avâız haneleri ile mütekâid avâız bedeli ödeyen hanelerin karşılaştırıldığında dikkat çekici bir sonuç çıkmaktadır. Menteşe, Sığla, Hamidili, Karesi, Teke, Alaiye, Kütahya, Hüdavendigâr, Ankara, Kangırı, Bolu ve Kastamonu sancaklarında avâız ve mütekâid avâız bedeli ödeyenlerin bulunduğu kazâlarda, avâız hane sayıları ile mütekâid bedeli ödeyen hane sayıları büyük ölçüde eşittir.⁷⁶ Aydın Sancağı'nda Amasya Kazâsı hariç diğer kazâlarda yine avâız hane sayıları ile mütekâid hane sayıları aynıdır. Sadece Amasya Kazâsı'nda avâız hanesi 18 iken mütekâid avâızı hane sayısı 15'tir.⁷⁷ Aydın Sancağı'nda olduğu gibi Saruhan Sancağı'na bağlı kazâlardaki avâız hane sayıları ile mütekâ'id avâız hane sayıları Manisa Kazâsı hariç genelde eşit ya da çok az farklılık görünmektedir.⁷⁸ Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nda ise diğer sancaklarda olmayan bir uygulama dikkati çekmektedir. Karahisâr-ı Sâhib, Sincanlı ve Çolaâbâd kazâlarından tahsil edilecek mütekâ'id bedelinde önemli ölçüde indirime gidilmiştir. Diğer taraftan, mütekâ'id avâız bedeli hane sayıları ile avâız hane sayıları da çok farklıdır. Mütekâ'id hanesi belirlenir iken her bir neferin bir hane itibarıyla olduğu da görülmektedir.⁷⁹

Anadolu Eyaleti'nde, avâız ve mütekâ'id avâız bedeli toplanan mütekâ'id avâız bedeli miktarı değişiklik göstermektedir. Menteşe ve Sığla sancaklarında 30, Aydın ve Saruhan sancaklarında 35, Kütahya Sancağı'nda 40, Karesi ve Hüdâvendigâr

⁷³ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719, s. 157-186.

⁷⁴ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719, s. 157-158.

⁷⁵ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719, s. 158.

⁷⁶ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719, s. 161-167, 169-175, 177, 179, 181-186.

⁷⁷ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719, s. 157.

⁷⁸ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719, s. 159-160.

⁷⁹ BOA, *MAD.d.*, nr. 2719, s. 176.

sancaklarında 50, Ankara Sancağı'nda 60, Kangırı, Bolu ve Kastamonu sancaklarında 80, Hamidili, Teke, Alaiye ve Karahisâr-ı Sâhib sancaklarında hane başına 100 akçe olarak toplanmaktadır.⁸⁰

Avârız haneleri ile mütekâid avârız bedeli ödeyenler haricinde, kazâlara göre değişiklik gösterebilen, maktû'ât,⁸¹ avârız-ı nüzul⁸² ve bedel-i nüzul⁸³ gibi farklı şekillerde vergi ödeyenler vardır. Bazılarında menzil,⁸⁴ ocaklık⁸⁵ veya madenci⁸⁶ kaydı olup hane ve nefer kaydedilmemiştir. Biga, Karesi, Hüdavendigar ve Kal'a-i Sultâniye sancakları ile İznikmid'de Donanma-i Hümâyûn ve kadırgalar için kereste yardımı bedeli ödeyenler mevcuttur.⁸⁷ Diğer taraftan, Karesi Sancağı'nda Kemer-i Edremid Kazâsı'ndan maktu olarak güherçile bedeli alınır iken,⁸⁸ Niğde Sancağı'nda Çamardı Kazâsı'ndan nüzul avârızı karşılığında maktu olarak güherçile bedeli,⁸⁹ Arapsun Kazâsı'ndan da hem nüzul avârızı hem de güherçile bedeli tahsil edilmektedir.⁹⁰

5. Mütekâid Sipahi ve Sipahizade Tahrirleri

Müstakil mütekâid sipahi ve sipahizade tahrirleri hakkında şu ana kadar yapılmış bir çalışma mevcut değildir. Dolayısıyla söz konusu defterlerin kimliklendirilememesi, verilerinin hakkıyla kullanılamaması ya da hatalı kullanılması riski vardır. Bu tahrirlerin ne zaman yapılmaya başlandığı, muhteva özellikleri, diğer bilinen tahrir defterlerine benzer ya da farklı özelliklerinin mevcut olup olmadığının ortaya konulması faydalı olacaktır.

Yaptığımız çalışmada, söz konusu hususlara açıklık getirebilmek amacı ile tespit edilen dört defter örnek teşkil etmesi açısından incelenerek tanıtımı yapılmıştır.

Bizim tespit ederek üzerinde çalıştığımız ilk defter Evâhir-i C 983/ 27 Eylül- 5 Ekim 1575 tarihlidir. Ancak bu defterde bir şahıs isminin yanında "*Ber-mûceb-i defter-i atîk*"⁹¹ kaydı yer almaktadır. Burada atîk defterine atif yapılması daha önceden yapılmış bir tahrire işaret etmektedir. Ancak bu tahririn müstakilen yapılmış bir avârız tahriri mi yoksa bilinen klasik tahrir defterlerinden biri mi olduğu belli değildir. Şayet müstakil bir avârız tahrir defteri ise bunun ne zaman yapıldığı da yine araştırmaya muhtaçtır.

⁸⁰ BOA, *MAD.d*, nr. 2719, s. 157-186.

⁸¹ BOA, *MAD.d*, nr. 2719, s. 164, 167, 168, 170, 176.

⁸² BOA, *MAD.d*, nr. 2719, s. 167.

⁸³ BOA, *MAD.d*, nr. 2719, s. 173, 183.

⁸⁴ BOA, *MAD.d*, nr. 2719, s. 174, 176, 179, 183.

⁸⁵ BOA, *MAD.d*, nr. 2719, s. 169,174, 175, 183.

⁸⁶ BOA, *MAD.d*, nr. 2719, s. 184.

⁸⁷ BOA, *MAD.d*, nr. 2719, s. 189-192.

⁸⁸ BOA, *MAD.d*, nr. 2719, s. 228.

⁸⁹ BOA, *MAD.d*, nr. 2719, s. 230.

⁹⁰ BOA, *MAD.d*, nr. 2719, s. 229.

⁹¹ BOA. *TT.d.*, nr. 968, s. 42.

5.1. 968 Numaralı Tahrir Defteri

Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 983/ 27 Eylül- 5 Ekim 1575 tarihli defter, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde tahrir kataloğunda 968 numara ile kayıtlı olup 80 sayfadır.⁹² Defterin tutuluş tarzı, yazı türü ve düzeni klasik mufassal tahrir defterleri ile aynıdır. İçeriği incelenmeden ilk bakışta defterin klasik timar ya da piyâdegân tahrir defteri olarak değerlendirilmesi mümkündür. Nitekim arşivin katalog bilgisinde deftere piyâdegân defteri denmiştir. Ancak içeriği incelendiğinde defterin mütekâid sipahi ve sipahizâde mufassal tahrir defteri olduğu ortaya çıkmaktadır. Tutuluş amacı ise güherçile reayasını tespit ve bunların güherçile imali için gönderecekleri eşküncü sayılarını belirlemektir. Tahmin edilebileceği gibi defterde hâne-i avârız reayası bulunmamaktadır.

Söz konusu defter, güherçile müfettişi Akdağ Kadısı Şaban oğlu Mevlânâ Vildan tarafından tutulmuştur.⁹³ Başındaki kanunnameye göre defter, Karaman Vilayeti'nde bulunan mütekâid sipahiler, sipahizadeler ve mülküne eşkincilerin mufassal tahrir defteridir.⁹⁴ Bazı derkenarlardan, defterde sadece mütekâid sipahiler ile sipahizadelerin olmadığı anlaşılmaktadır. Defter tarandığında, bazı kişilerin isimlerinin üzerine pîr-i fâni, pîr ve duâcı, sağîr gibi mütekâid ve sipahizadeleri işaret eden derkenarların yanı sıra duâcı, marîz, hatîb ve muhassıl gibi muaf sınıflarını işaret eden kayıtların da olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, bazı köy isimlerinin ya da şahıs isimlerinin altında "*mezkûrlar kimesnenin yazılı re'âyâsı olmayup zâviyedârlar olub hidmet-i pâdişâhîye rızâ virdikleri ecilden güherçile kârhanesine hidmet itmeleri enfa' görülüb kayd olundular*",⁹⁵ "*mezkûrların bazıları hisar gedüğünden mütekâid olub ve ba'zıları zâviyedâr olub kimesnenin yazılı ra'iyetleri olmamağın güherçileye hizmet itmeleri enfa' görülüb rızâları ile kayd-ı defter olundular.*"⁹⁶ "*mezkûrlar kimesnenin yazılı re'âyâsı olmayup ellerinde kadimden rûsum-ı re'âyâdan mu'afnâmeleri olub güherçile kârhanelerine hizmet itmeleri enfa' görülüb rızâlarıyla vech-i meşrûh üzre hizmet etmek için kayd olundu.*"⁹⁷ şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. Söz konusu kayıtlardan bazı zaviyedar ve muafların da mütekâid ve sipahizadelerle birlikte tahrirlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tahriri yapılan yerler, Karaman Vilâyeti'nde Konya Sancağı'na bağlı Konya, Belviran, Lârende, Eski-in, Ereğli, Bayındır ve Turgud kazâları; Akşehir Sancağı'na bağlı Akşehir, İshaklu, Beğşehir ve Seydişehir kazâları; Niğde Sancağı'na bağlı Niğde, Anduğu, Karahisâr-ı Develü ve Ürgüb kazâları; Kayseri Sancağı'na bağlı Kayseri Kazâsı, Kayseri perakende cemaati, Kayseri Şehri, İslamlu, Kayseri, Göstere, Karataş, Kuramaz, Bozatlı, Kenar-ı ırmak ve Malya nahiyeleri; Aksaray Sancağı'na bağlı Aksaray ve

⁹² BOA. *TT.d.*, nr. 968.

⁹³ BOA. *TT.d.*, nr. 968, s. 80.

⁹⁴ Osmanlı Arşivi Tahrir Kataloğu'nda yer alan defterin özetinde yanlış olarak piyade defteri olduğu yazılmıştır.

⁹⁵ BOA. *TT.d.*, nr. 968, s. 41.

⁹⁶ BOA. *TT.d.*, nr. 968, s. 56.

⁹⁷ BOA. *TT.d.*, nr. 968, s. 62.

Koçhisar kazâları; İçil Sancağı'na bağlı Ermenek, Mamûriye, Selendi, Mud, Sinanlı, Silifke ve Karataş kazâlarıdır.

Defterin tutuluş tarzına baktığımızda, ilk sayfanın başında kısa bir kanunname yer almaktadır⁹⁸. Kanunnamenin altında "*Kazâ-i Konya der-liva-i mezbûr*" başlığı atılmıştır. Hemen altında "*Karye-i Karaöyük el-meşhûr Yârenbükü*" yazılarak altında tahriri yapılan kişilerin isimleri kaydedilmiş ve nihayetinde "*Güherçile kârhânelerine altı ay hizmet itmek için bir cebelü virir*" şeklinde kaç eşküncü verecekleri kaydedilmiştir. Arkasından aynı usulde diğer köyler ve diğer kazâların tahrirleri kaydedilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekir ise, önce tahriri yapılacak kazânın ismi başlık olarak atılmakta, sonra kazâyâ bağlı köylerin her birinin isimleri altında tahriri yapılan sınıflara dahil olan kişilerin isimleri ile köyden kaç eşküncü verileceği yazılmaktadır. Defterin diğer bölümlerinden farklı olarak Kayseri Sancağı'na bağlı bazı nahiyelerdeki mâlikâne köylerde şahıs isimleri yer almamaktadır. Yalnızca mâlikâne gelirleri ile eşküncü miktarları yazılmıştır.⁹⁹

Defterin tutuluş tarzının daha iyi anlaşılabilmesi için defterin başındaki ilk kaydın transkripsiyonunun burada verilmesi uygun görülmüştür.

Tablo 3. Defterin İlk Sayfasında Kanunnamenin Altında Yer Alan İlk Köyün Kaydının Transkripsiyonu¹⁰⁰

Kazâ-i Konya der-liva-i mezbûr						
Karye-i Karaöyük el-meşhûr Yârenbükü						
Ali veled-i Armağan	Sinan birâder-i M.	Kılıç veled-i O	Hacı Mustafa	Ömer veled-i Osman	Hacı birâder-i O	Ahmed M. Hızır veled-i Hal-lac
Karye-i Samuk			Karye-i Ağçavıran			
Ali veled-i Hallac	Zülfikâr veled-i Turak	Mûsâ veled-i Mehmed	Veli veled-i Bâyezid	Kalender veled-i Bâlî	Emre birâder-i O	Mahmud veled-i Mustafa
Güherçile kârhânelerine altı ay hizmet itmek için bir cebelü virir						Eşküncü 1

5.2. 1021 Numaralı Tahrir Defteri

Defter, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde tahrir kataloğunda 1021 numara ile kayıtlı olup 35 sayfadır.¹⁰¹ Arşivin katalog bilgisinde defter için İçel Livası cemaatlerinin ve sipahizâdeler kanununu içeren tahrir defteri denmiştir. Ancak yine defterin içeriği tetkik edildiğinde bu defterin de daha önceki defter gibi müttekâid sipahi ve sipahizâde mufassal tahrir defteri olduğu ortaya çıkmaktadır. Tutuluş amacı da bir önceki defterle aynıdır.

⁹⁸ Kanunnamenin içeriği ile ilgili bilgiler yukarıda müttekâidlerin yükümlülükleri bahsinde kullanıldığı için burada ayrıca yer verilmemiştir.

⁹⁹ BOA. *TT.d.*, nr. 968, s. 42-49.

¹⁰⁰ BOA. *TT.d.*, nr. 968, s. 2.

¹⁰¹ BOA. *TT.d.*, nr. 1021.

Defterin birinci sayfasında fihrist bulunmaktadır. Bu fihriste göre defter, İç-il Livası sipahizade cemaati defteridir. İçerisinde yer alan kazâlar ise Ermenek, Selendi, Anamur, Gülnar, Silifke, Karataş, Mud, ve Sinanlı'dur. İkinci sayfada İç-il Livası Sipahizade Kanunnamesi yer almaktadır. Bir sonraki sayfada ise tuğra bulunmaktadır. Dördüncü sayfadan itibaren İç-il Sancağı'na bağlı Ermenek Kazâsı sipahizadelerinin mufassal olarak tutulmuş tahrir kayıtları başlamaktadır. Defterin tarihi kesin olarak belli değildir. Ancak defterin başındaki kanunnamede defter-i atik olarak Mevlânâ Vildan tarafından yapılan Vilâyet-i Karaman ve İç-il tahririne atıfta bulunmaktadır. Mevlânâ Vildan tarafından yapılan Karaman Vilâyeti mütekâid tahririnin Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 983/ 27 Eylül- 5 Ekim 1575 tarihli olduğu dikkate alındığında¹⁰² söz konusu tahririn bundan sonraki yapılan tahrir olduğu söylenebilir.

Defterin fihristinde, kanunnamesinde ve mufassal kayıtların başında defterin sipahizade tahrir defteri olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte kanunnamede defterin mütekâid defteri olduğu da belirtilmektedir. Defterin içerisinde de "*cemâ'at-i mütekâidân-ı cedîd der-kazâ-i mezkûre ber-müceb-i defter-i Mevlânâ Vildan ve hükm-i hümâyûn kayd-şode*"¹⁰³ şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. Yani deftere aynı zamanda mütekâid defteri denilmektedir.

Ayrıca, defterde şahıs isimlerinin yanlarında yer alan kayıtlar incelendiğinde içerisinde sadece sipahizadelerin kayıtlarının bulunmadığı, pîr-i fânî, yek-dest, sağır, dîvâne, ma'lûl, ehl-i ilm, muhassıl, merd-i timar, fakîrî'l-hâl, marîz ve şerîfezâde gibi farklı gurupların olduğu görülmektedir. Aynı zamanda köy isimlerinin veya şahıs isimlerinin altlarında yer alan bazı kayıtlara göre, herhangi birinin raiyyeti ya da raiyyeti oğulları olmayıp atik defterde zaviyedar iken yeni tahrirde kendi isteği ile hassa güherçile imalathanesi hizmetine tayin olunmak üzere kayd edilenler bulunmaktadır.¹⁰⁴ Bunun yanı sıra, atik defterde zaviyedar olarak kayıtlı olmalarına rağmen zaviyelerinin harap olması ve kendi rızaları ile hassa güherçile imalathanesine eşküncü vermek üzere kaydolmalar da mevcuttur.¹⁰⁵ Yine atik defterde zaviyedar olup da hizmetlerinden sonra hassa güherçile imalathanelerinde diğer mütekâidler gibi hizmet edip onların muafiyetlerine sahip olmak üzere yeni deftere kaydedilmiş olanlar vardır.¹⁰⁶

Defterin tutuluş tarzına bakıldığında, ilk sayfanın başında "*Sipâhîzâdegân-ı Kazâ-i Ermenek der-Liva-i İç-il*" ve hemen altında "*Cemâ'at der-karye-i Gargara ve karye-i Akmanastır tâbi'-i m.*" kaydı yer almaktadır. Daha sonra da tahriri yapılan sınıflardan köyde bulunan kişilerin isimleri ve en nihayetinde de kaç eşküncü verecekleri yazılmıştır. Bu usule göre, önce başlık olarak kazâ ismi, altında kazâyâ bağlı olan köyün ismi ve altında köyde tahrir tabi olan kişilerin isimleri ile verecekleri eşküncü sayısı yer almaktadır. Sonra sırasıyla aynı usulde diğer köylerin ve daha sonra da diğer kazâların

¹⁰² BOA. *TT.d.*, nr. 968.

¹⁰³ BOA. *TT.d.*, nr. 1021, s. 19, 26, 32.

¹⁰⁴ BOA. *TT.d.*, nr. 1021, s. 8.

¹⁰⁵ BOA. *TT.d.*, nr. 1021, s. 13.

¹⁰⁶ BOA. *TT.d.*, nr. 1021, s. 33.

tahrir kayıtları yer almaktadır. Defterin tutuluş tarzının daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda bir köyün kaydı verilmiştir.

Tablo 4. Tahrir Defterindeki Ermenek Kazâsı'na Bağlı Gargara ve Akmanastır Köylerinin Kaydının Transkripsiyonu¹⁰⁷

Sipâhîzâdegân-ı Kazâ-i Ermenek der-Liva-i İç-il Cemâ'at der-karye-i Gargara ve karye-i Akmanastır tâbi'-i m.						
Nurullah veled-i Süheyl	Mahmud veled-i Mustafa	Ahmed birâder-i O	Hasan birâder-i diğer	Savcı veled-i Korkud	Haydar birâder-i O	Ramazan veled-i Üveys
<i>An-karye-i Akmanastır</i>	<i>an m.</i>	<i>an m.</i>	<i>an m.</i>	<i>Pîr-i fânî</i>	<i>Yek-dest</i>	
Hamza veled-i Yusuf	Hasan birader-i O	Mehmed veled-i Musa	Mehmed Bahâdır veled-i Süheyl	Vefa veled-i Ali	İbrahim veled-i Savcı	
Eşkün 1						

5.3. 15489 Numaralı Tahrir Defteri

Defter, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Maliye-den Müdevver Defterler Fonu'nda bulunmakta olup 11 sayfadır¹⁰⁸ Arşivde kataloglama çalışmaları sırasında defterin dibacesinde yer alan bilgiler doğru değerlendirilmiş ve defterin mütekâid defteri olduğu tespiti yapılmıştır.

Defterin ön dış kapağının üzerinde (1) sayfa numarası yer almaktadır. Sayfanın üst kısmında, sayfayı ortalamaş şekilde "*beyaz şod*" kaydı bulunmaktadır. Bu ifade defterin müsvedde olmadığını, beyaza çekilmiş olarak devlet merkezine gönderilen nüsha olduğuna işaret eder. İkinci ve üçüncü sayfaları dijital çekimde bulunmamaktadır. Bu sayfalarda herhangi bir yazı bulunmaması nedeniyle çekiminin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Arşivi'nin Mikrofilm ve Dijital Arşivleme Ünitesi tarafından defterle ilgili oluşturulan kimlik sayfasında, (2-3, 11-12) sayfalarının boş olduğu belirtilmiştir. İçerisinde bir sayfa da ek vardır. Defterde kayıtlar 4. sayfada dibace ile başlamaktadır. Sayfanın üst ortasında, diplomatik olarak *davet* denilen kısımda "*Allâhu hasbî fi islâhi kesbî*" (İcraatımın islahında Allah bana yeter) ifadesi yer almaktadır. Hemen altında "*İcmâl*" başlığı altında defterin künyesi mahiyetinde, tutuluş tarihi ile ferman gereğince yapılan tahrir hakkında teferruatlı bir şekilde bilgi yer almaktadır.¹⁰⁹

Söz konusu defter, 28 Receb 1070/ 9 Nisan 1660 Tarihinde Osman Ağa vasıtasıyla ulaşan ferman gereğince yapılan tahrir sırasında tutulan defterin suretidir. H.20 Ramazan 1070/ M.30 Mayıs 1660 tarihli olup Bursa Kadısı Abdülbaki tarafından tutulmuştur. Bahsi geçen tahrirde, Anadolu Eyaleti'nde bulunan köyler ve mezralarda oturan reâyâdan avârız hanesi dışarısında kalanların tahriri yapılmıştır. Gelen fermanla, her sene güherçile bedeli veren, tekâlîfden muaf derbendci, kibritçi, tekkeneşin, zaviyedar,

¹⁰⁷ BOA. *TT.d.*, nr. 968, s. 4.

¹⁰⁸ BOA, *MAD.d.*, nr. 15489.

¹⁰⁹ BOA, *MAD.d.*, nr. 15489, s. 4.

eli beratlı sipahi ve sipahizade, mu'tak, kul ve başka diyardan gelen hâric ez-defter ile hizmeti olmadan muaf olanlar ve tekâüd bedeli veregelenlerin tamamının tahririnin yapılması emredilmiştir. Kadı ve gelen mübaşir vasıtasıyla acilen yapılması istenen tahrirde, kişilerin oturdukları kasaba ve köyleri ile isimleri yazılacak ve tutulan defterin bir sureti imzalı ve mühürlü olarak devlet merkezine gönderilecektir. Elimizdeki defter de bu emir gereğince devlet merkezine gönderilen defter suretlerinden biridir. Bursa Kazâsı'na bağlı köy ve mezralarda oturan ve avâriz hanesi dışarısında kalan reâyânın tahrir kayıtlarını içermektedir. Söz konusu reaya, oturdukları köyler ile isimleri bir kişi dahi dışarıda kalmayacak şekilde yazılarak defterin bir sureti devlet merkezine gönderilmiştir.¹¹⁰

Defterin kayıt sisteminde, önce köyün ismi sayfayı ortalamış şekilde yazılmıştır. Köy isminin hemen altında rakam ile hane sayısı yer almaktadır. Daha sonra alt kısımda köyde bulunan ferman hükümlerine tabi kişilerin isimleri baba isimleri ile birlikte kaydedilmiştir. Son kişinin isminden sonra ise köyde ferman hükümleri dahilindeki nefer sayısı yine rakam ile verilmiştir. Aynı zamanda isimlerin üzerinde kişinin ferman hükümlerinde belirtilen gurupların hangisine dahil olduğu yazılmıştır. Ancak defterin tamamı incelendiğinde, fermanla birçok gurubun ismi sıralanmış olsa da iki köy hariç isimlerin üzerinde sadece "mütekâ'id" ve "hâric" kaydı bulunmaktadır. İsa Bey Köyü'nün kaydı örnek olarak aşağıda verilmiştir.

Tablo 5. Tahrir Defterindeki Bursa Kazâsı'na Bağlı İsa Bey Köyü Kaydının Transkripsiyonu¹¹¹

<i>Karye-i İsa Bey</i>				
<i>Hâne</i>				
<i>4</i>				
<i>Mütekâ'id Süleyman bin Abdullah</i>	<i>Mütekâ'id Pervâne bin Abdullah</i>	<i>Hâric Hasan bin Mustafa</i>	<i>Hâric Muharrem bin Mehmed</i>	<i>Nefer 4</i>

Defterdeki 42 köyde kişi isimleri kayıtlıdır. 10 köyün isimleri altında ise sadece hane sayıları kaydedilmiş ve onuncu köyün altında "*Bâlâda mezkûr olan on aded karyede tahriri fermân olunan eşhâsdan kimesne bulunmamıştır*"¹¹² kaydı düşülmüştür. Altı köyün altında ise hane sayısı verilmeden "*tahriri fermân olunan eşhâsdan kimesne bulunmamıştır*"¹¹³ ifadeleri yer almaktadır. İki köyün altında hem hane hem de "*Karye-i mezbûrede tahriri fermân olunan eşhâsdan kimesne bulunmamıştır*"¹¹⁴ ifadesi yer alır iken iki köyün altında hiçbir kayıt bulunmamaktadır.¹¹⁵ Bu kayıtlar, söz konusu köylerde ferman hükümlerine tabi yani gayr-i avâriz guruplara mensup kişinin bulunmadığını göstermektedir.

¹¹⁰ BOA, *MAD.d.*, nr. 15489.

¹¹¹ BOA, *MAD.d.*, nr. 15489, s. 4.

¹¹² BOA, *MAD.d.*, nr. 15489, s. 8.

¹¹³ BOA, *MAD.d.*, nr. 15489, s. 8.

¹¹⁴ BOA, *MAD.d.*, nr. 15489, s. 10.

¹¹⁵ BOA, *MAD.d.*, nr. 15489, s. 10.

Geyiklibaba köyünde ise yedi kişinin isimleri kayıtlı olup üzerlerinde "tekyenişîn" kaydı bulunmaktadır.¹¹⁶ Linboz Köyünün altında ise şahıs adları ve nefer sayısı kaydedilmesinin yanı sıra köyün isminin yanına "*Derbenci ve Vakf-ı Yörgüç Paşa*" notu yazılmıştır.¹¹⁷ Bu köylerin haricinde kaydedilen şahısların isimleri üzerinde "mütakâ'id" ve "hâric" kayıtları bulunmaktadır. Söz konusu kayıtlar, defterin bir gayr-i avâriz tahrir defteri olduğunu, normal hâne-i avâriz reayasının defterde yer almadığını ve tahriri yapılan gayr-i avârizlerin hangi guruba dahil olduğunu yanlarına yazıldığını ortaya koymaktadır.

Onuncu sayfa defterin kayıtlarının bittiği sayfa olup, sayfanın sonunda tahriri yapan Bursa Kadısı'nın kaydı ve altında mührü bulunmaktadır. On birinci sayfa ise boştur.

Defterde nefer ve hane sayıları verilen 29 köy yer almaktadır. Nefer ve hane sayıları verilen 29 köyün hane başına düşen nefer sayılarını belirlemek mümkündür. Bu köylerden beşinde hane sayıları ile nefer sayıları eşittir. Yani her bir kişi bir hane itibar olunmuştur. Beş köyün hane başına düşen nefer sayısı 1,33 ilâ 1,75 arasında değişmekte, beş köyün hane başına düşen nefer sayısı 2-2,5 aralığında, üçünde 3-3,66 aralığında, ikisi 4,2 ve bir köyde de 6'dır. Avâriz hane tespitlerinde şu ana kadar fazla karşılaşılmayan bir durum da bu defterde karşımıza çıkmaktadır. Avâriz hanelerinin belirlenmesinde bilinen husus, bir ya da muhtelif sayılarda gerçek hanenin bir araya getirilerek hanelerin oluşturulmasıdır. Ancak incelediğimiz defterde bir neferin birden fazla hane itibar edilmesinin de örnekleri bulunmaktadır. Defterde yer alan sekiz köyün hane sayısı nefer sayısından fazladır. Bu köylerden Cumalı Kızık Köyünde 7 nefer 24 hane, Şağırşam Köyü'nde 2 nefer 5 hane, Dudaklı Köyü'nde 5 nefer 9 hane, Hamidler Köyü'nde 4 nefer 7 hane, Hamamlı Kızık Köyü'nde 6 nefer 10 hane, Avdancık ve Çavuş köylerinde 2 nefer 3 hane ve Kara Hızır Köyü'nde 4 nefer 5 hane itibar olunmuştur. Bu köylerde nefer başına düşen hane sayısı 1,25 ilâ 3,42 arasında değişmektedir. Bu durum, kişilerin ekonomik durumlarına göre birden fazla hane itibar edilebildiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak burada söz konusu hanelerin normal avâriz hanesi olmayıp gayr-i avâriz hanesi olduğunun gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

5.4. 2001 Numaralı Tahrir Defteri

Defter, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler Fonu'nda bulunmaktadır.¹¹⁸ Defterin başında içerdiği sancakların fihrist mahiyetinde listesi bulunmaktadır. Bu listede, Saruhan, Hamid-ili, Aydın, Teke, Karahisâr-ı Sâhib, Sultanönü, Ankara, Menteşe, Kütahya, Karesi, Biga ve Hüdavendigâr Sancakları kaydedilmiştir.¹¹⁹ Defterin tamamı incelendiğinde aynı sıra ile tahrirlerinin bulunduğu görülmektedir.

¹¹⁶ BOA, *MAD.d.*, nr. 15489, s. 9.

¹¹⁷ BOA, *MAD.d.*, nr. 15489, s. 10.

¹¹⁸ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001.

¹¹⁹ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 1.

Arşivin mikrofilm servisi tarafından defterin dijital çekimi sırasında koyduğu bilgilendirme sayfasında belirttiğine göre bazı sayfalar boştur. Defter incelendiğinde boş sayfaların eksik tahrir kayıtları için bırakıldığı anlaşılmaktadır. Defterin 2-5 sayfaları (Saruhan Sancağı'nın eksikleri için bırakılmış), 64-69 (Teke Sancağı'nın eksikleri için bırakılmış), 107-114 (Sultanönü Sancağı'nda Seyyid Gâzî Kazâsı'nın eksik kısımları için bırakılmış), 145-150 (Menteşe Sancağı'nın eksikleri için bırakılmış), 184-189 (Biga Sancağı'nın eksikleri için bırakılmış), 241-248 numaralı sayfaları ise boştur. Söz konusu sayfaların dijital görüntüleri de konulmamıştır.

Defterin başı, "*Kazâ-i nefsi-i Temürce der-Liva-i Saruhan*" kaydıyla başlamaktadır. Defter incelendiğinde Saruhan Sancağı'nın Manisa, Güzelhisar, Ilıca ve Adala kazâlarının kayıtlarının olmadığı ortaya çıkmaktadır. Defterin başında boş bırakılan sayfaların (2-5) söz konusu kazâların kayıtları için boş bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Saruhan Sancağı'ndan sonra defter Hamid Sancağı ile devam etmektedir. Defterin kimliklendirilmesiyle ilgili önemli bilgilerin bulunması beklenen baş kısmının bulunmaması ilk bakışta defterin ne defteri olduğunu anlamayı güçleştirmektedir. Defterin tutuluş tarzına bakıldığında klasik mufassal tahrir defterleri tarzında olduğu görülmektedir. Bu görünüş defterin farklılığının anlaşılmasına veya diğer bir ifade ile dikkat çekmemesine sebep teşkil etmiş olsa gerektir.

Defterin anlaşılmasına, daha önce incelediğimiz 15489 numaralı defter¹²⁰ ile defter üzerindeki bazı derkenarlar yardımcı olmaktadır. 15489 numaralı defter ile 2001 numaralı defterin 192-195 sayfaları arasında yer alan Bursa Kazâsı kayıtları karşılaştırıldığında ufak bazı farklılıklar haricinde aynı olduğu görülmektedir. Her iki defterdeki köyler ve köylerdeki şahıs isimleri tamamıyla aynıdır. 15489'da şahıs isimleri üzerinde yer alan "mütেকâ'id" kayıtları, 2001 numaralı defterde "tekâüd" olarak yazılır iken diğer sınıflarla ilgili kayıtlar her iki defterde farklılık göstermemektedir. 15489'da her bir köyde şahıs isimlerinin sonunda rakam ile nefer sayıları verilmiş olmasına karşılık 2001'de nefer sayıları yazılmamış, yine bazı köylerin hane sayıları verilmiş olmasına rağmen diğerinde hane sayıları hiç verilmemiştir. Bunun yanı sıra 15489'da bazı köylerin isimlerinin yanında yer alan ve yazı tarzı ile mürekkep farklılığından sonradan yazıldığı anlaşılan "*Karye-i mezbûrede tahriri fermân olunan eşhâsdan kimesne bulunmamıştır*"¹²¹ gibi derkenarlar diğer defterde yer almamaktadır. İki defter arasındaki karşılaştırma, 2001 numaralı defterdeki kayıtların diğer defterden aktarıldığını ortaya koymaktadır.

Defterin tutuluş tarzına bakıldığında, önce sancağın ismi yazılmaktadır. Ardından kazâların yazımı başlamaktadır. Öncelikle kazânın tahririni yapan kişi ile tahrir tarihine yer verilmektedir. Bazı sancaklarda tahriri yapan ile tahrir tarihi yer almamaktadır. Arkasından tahriri yapılan kazânın merkezi olan şehrin mahallelerinin kaydı başlamaktadır. Mahallenin ismi yazılmakta ve altında tahrire tabi kişilerin isimleri baba isimleri ile

¹²⁰ BOA, *MAD.d.*, nr. 15489.

¹²¹ BOA, *MAD.d.*, nr. 15489, s. 10.

birlikte kaydedilmektedir. Mahallelerin yazımı bittikten sonra aynı usulde köylerin tahririne devam edilmekte, kazânın tahriri tamamlandıktan sonra sancağa bağlı diğer kazâların yazımına geçilmekte ve sancağa bağlı kazâların tamamlanmasının ardından da diğer sancağın tahriri yer almaktadır.

Şahısların isimleri üzerinde ait oldukları sınıfları ile ilgili ifadelerin yazımında kazâlara göre değişen uygulamalar karşımıza çıkmaktadır. Bazı kadılar tahrir sırasında kişilerin ait oldukları sınıf ile ilgili ifadeleri isimlerin altına veya üstüne yazar iken bazıları bu ifadeleri yazmamışlardır. İsimlerin üstüne veya altına yazılan söz konusu ifadeler aynı zamanda tahriri yapılan sınıfları da ortaya koymaktadır. Defterin taranması sonucunda elde edilen bilgilere göre tahriri yapılan sınıflar şunlardır: Müttekâid (tekâ'üd), hâric ez-defter (hâric), göçmen, tekyenişin, zaviyedar, sipahizade, mu'tak (mu'tak kul, mu'tak köle oğlu), imam, imamzâde, hatîbzâde, müezzin, köprücü, derbenci, haymâne, mühtedi, merd-i garîb, eli beratlu, eli beratlı imam, ma'zûl sipahi, çeltükcü, ra'ıyyet-i Medîne-i Münevvere, ra'ıyyet-i Telci, ra'ıyyet-i Emir Sultan, ra'ıyyet-i İsmail Paşa, ra'ıyyet-i Ebî Eyyûb el-Ensârî, ra'ıyyet-i Emir Sultan, ra'ıyyet-i Murâdiye¹²². Tahriri yapılan kişilerin isimleri incelendiğinde nadir de olsa hâric ez-defter gayr-i Müslimlerin de bulunduğu dikkati çekmektedir.¹²³ Defterde bazı köylerin altında şahıs isimleri verilmeden sadece tahriri yapılan guruplardan kaç kişi bulunduğu nefer sayısı olarak verilmiştir¹²⁴.

Defterde bazı mahalle ve köylerin altında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır,¹²⁵ bazılarının altında "hâli"¹²⁶, bazılarında "hâli ani't-tekâ'üd"¹²⁷ ya da "bî-tekâ'üd"¹²⁸ şeklinde ifadeler yer almaktadır. Dolayısıyla altında kayıt bulunmayan köylerde tahriri ferman olunan sınıflardan yani gayr-i avârizlardan kişi bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Defteri daha iyi anlayabilmek için örnek olarak Hamid Sancağının tahririnin başlangıç kısmı burada verilmiştir.

Tablo 6. Tahrir Defterindeki Burdur'un Câmî-i Kebîr Mahallesi'nin Kaydının Transkripsiyonu¹²⁹

"Liva-i Hamidili						
Kazâ-i Burdur An-Tahrîr-i Mevlânâ Mustafa Kâdı-i Kazâ-i Mezbûre el-Vâkı' Fî Evâhir-i Şehr-i Şevvâl Sene 1070						
Mahalle-i Câmî'-i Kebîr						
Nuri veled-i Ömer	Yaycı Mustafa	Mustafa bin Mehmed	Ali veled-i Abdullah	Mahmud veled-i Ab- dullah	Mehmed veled-i Ali	Ahmed veled-i Mehmed

¹²² BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 116-129, 176, 178, 180, 190-196, 210, 214, 217-222, 233- 235.

¹²³ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 236.

¹²⁴ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 152-153.

¹²⁵ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 151, 166, 198, 214, 215.

¹²⁶ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 24, 47, 48, 51.

¹²⁷ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 34, 35, 36.

¹²⁸ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 213.

¹²⁹ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 19.

Yusuf veled-i Abdullah	Dilaver veled-i Ab- dullah	Mehmed veled-i Ali	Mahmud veled-i Mustafa	Ahmed veled-i Sarı	Ahmed veled-i Ramazan	Mustafa veled-i Ab- dullah"
------------------------------	----------------------------------	-----------------------	------------------------------	-----------------------	-----------------------------	-----------------------------------

Sancaklardan, Hamidili, Aydın, Teke, Karahisâr-ı Sâhib, Sultanönü, Menteşe ve Kütahya sancaklarının tahrirleri 1070/ 1659-1660 ve 1071/ 1660-1661 yıllarında yapılmıştır. Saruhan, Ankara, Karesi, Biga ve Hüdâvendigâr sancaklarının tahrir tarihleri belirtilmemiştir. Ancak büyük ihtimalle söz konusu sancakların da tahrirleri aynı dönemde yapılmış olmalıdır. Defter incelendiğinde tahrir tarihleri belirtilen sancaklar ile belirtilmemiş sancakların karışık olduğu görülmektedir. Mesela, defterde ilk kayıtlı olan Saruhan Sancağı kazâlarının tahrir tarihleri belirtilmez iken arkasından gelen Hamidili Sancağı kazâlarının tahrir tarihleri bellidir.

Tahriri yapanlar incelendiğinde, büyük ölçüde kazâların kadıları tarafından bizzat yapıldığı ortaya çıkmaktadır.¹³⁰ Aynı zamanda bir ağa marifetiyle kazânın kadısı tarafından tahrirlerin yapıldığı da görülmektedir.¹³¹ Sonuç olarak tahrirler doğrudan kazâların kendi kadıları tarafından yapılmıştır. Diğer taraftan defterdeki kazâların kayıt sırası ile tahrir tarihleri karşılaştırıldığında tarih sırası olmadığı da ortaya çıkmaktadır. Mesela, Aydın Sancağı'nda ilk önce 1071/ 1660-1661 yılında tahriri yapılan Tire Kazâsı kaydedilmiş¹³² arkasından 1070/ 1659-1660 yılında tahriri yapılan Yenişehir Kazâsı'nın tahriri kaydedilmiş¹³³ ve onun arkasından da yine 1070/ 1659-1660 yılında tahriri yapılan İnegöl Kazâsı'nın kaydı yapılmıştır.¹³⁴ Yine daha sonraki sayfalarda yer alan Sultanönü Sancağı'na bağlı Bozöyük Kazâsı'nın tahririnin de 1070/ 1659-1660 yılında yapıldığı görülmektedir.¹³⁵

Tahrirlerin kazâların kadıları tarafından ayrı ayrı yapılması ve defterdeki kayıtların da tahrir tarihleri sırasına göre yapılmaması dikkate alındığında, kazâların tahrirleri bittikten sonra bu defterlerin devlet merkezinde toplandığı ve sonradan bunların bir araya getirilerek Anadolu Eyaleti'ne ait elimizdeki defterin oluşturulduğu ortaya çıkmaktadır.

Defterde, 29 Zilhicce 1072/ 15 Ağustos 1662 tarihinden başlayarak 3 Rebiü'l-âhir 1121/ 12 Haziran 1709 tarihine kadar muhtelif tarihli işlem kayıtlarını gösteren derkenarlar bulunmaktadır. Bu derkenarlar defterin söz konusu tarihler arasında aktif olarak kullanıldığını göstermektedir.¹³⁶

Defterde zaman içerisinde olağanüstü gelişmeler nedeniyle ahalinin durumunda meydana gelen değişiklikler dolayısıyla güncellemeler olduğu da derkenarlardan anlaşılmaktadır. Mesela 11 Cemâziye'l-evvel 1106/ 28 Aralık 1694 tarihli bir derkenarda, Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'na bağlı, "*Sandıklı Kazâsı'nın iki yüz seksen dört nefer*

¹³⁰ Bazı örnekler için bk. BOA, *MAD.d.*, nr.2001, s. 19, 38, 53.

¹³¹ Bazı örnekler için bk. BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 96, 155, 160.

¹³² BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 38-43.

¹³³ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 44.

¹³⁴ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 44-45.

¹³⁵ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 96-97.

¹³⁶ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 70, 76, 81, 85, 86, 88, 96, 101.

mütekâ'idîn neferinin nisfi bâ-fermân-ı âlî hâllerine merhameten ref' ve tenzîl olunmuşdur"¹³⁷ denilmektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Sandıklı Kazâsı'nın mütekâid vergisi ahalinin içerisinde bulunduğu olumsuz durum nedeniyle yarıya düşürülmüştür. Bir başka kayıta Sultanönü Sancağı'nda Karacaşehir Kazâsı'na bağlı İtburnu Köyü'nün üzerine düşülen 28 Şaban 1108/ 22 Mart 1697 tarihli derkenarda, "*Zikr olunan yirmü üç nefer tekâ'idîn on neferi afv olunub fermân olunan yüzer akçe mutâlebe olunmaya diyü fermân-ı âlî sâdir olmağın suret virilmiştir*"¹³⁸ denilerek köyün vergisinin yarıya yakını yine af olduğu belirtilmiştir. Hatta, "*Müceddeden tahrîri için emr-i şerîf virilmiştir*"¹³⁹ şeklinde bazı yerlerin tahririn yeniden yapılmasına işaret eden kayıtlar da vardır.

Her iki defter ile ilgili bilgiler değerlendirildiğinde, ortaya çıkan sonuç şudur. 1070/ 1659-1660 yılında Anadolu Eyaleti dahilindeki sancaklara bağlı olan kazâlara mübaşirler vasıtasıyla bir ferman gönderilerek gayr-i avâızların tahririnin yapılması emri verilmiştir. Bu ferman gereğince bazı kazâların kadıları ve mübaşirlerin ortak çalışması ile mufassal tahrirleri yapılmış, bazı kazâların sadece kadıları tarafından tahrirleri gerçekleştirilmiştir. Söz konusu tahrirlerin bir kısmının tahriri 1070/ 1659-1660 yılı bir kısmının tahriri ise 1071/ 1660-1661 yılında tamamlanmıştır. Bu tahrirlerin sonuçları temize çekilerek birer suretleri hazırlanarak imzalı ve mühürlü olarak devlet merkezine gönderilmiştir. Devlet merkezine gelen kazâ defterlerindeki bilgiler her bir sancağa bağlı kazâlar alt alta gelecek şekilde tek bir deftere kaydedilmişlerdir. Nihayetinde Anadolu Eyaleti'nin tek bir defter halinde "*mufassal gayr-i avâız defteri*", bir başka ifade ile "*mufassal gayr ez-avâız defteri*" vücuda getirilmiştir. Bu defter de 2001 numaralı defterdir.

Sonuç

Bu çalışmada genel olarak avâızların problemlerini çözmekten ziyade gayr-i avâızların anlaşılmasına odaklanılmış ve gayr-i avâızların içerisinde önemli bir yer tutan mütekâidler ile mütekâid tahrirleri ve verileri üzerinde durulmuştur. İlgili kaynaklar incelendiğinde gayr-i avâızların birçok hizmet sınıfı ve guruptan oluşan geniş bir kesimi içerisine aldığı görülmüştür. Ancak devlet zaman içerisinde avâız mükelleflerinin sayısını artırma gayreti içerisinde olmuş ve bazı muaf sınıflar bu guruba dahil edilmişlerdir. Gayr-i avâızların zaman ve bölgelere veya kazâlara göre değişkenlik gösterdiği ve farklı isimler ile kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bununla bağlantılı olarak gayr ez-avâız denildiğinde her ne sebeple olursa olsun avâız hanesine dahil olmayanların tamamını anlamak gerekmektedir. Gayr ez-avâız olarak defterlere kaydedilen sınıflar, avâız hanesi gibi hanelere bağlanmışlardır. Bu sebeple zaman zaman hâne-i avâızlar ile karıştırıldığı olmaktadır. Hâne-i avâızlar ile karıştırılmasının bir diğer sebebi ise gayr-i avâızların da genellikle avâız vergisi ödemeleri veya bazı avâız mükellefiyetlerini yerine getirmeleridir. Karşılaştırmalarda avâız haneleri ile gayr-i avâızların hane sayılarının önemli ölçüde eşit ya da yakın olduğu ortaya çıkmaktadır. Vergileri bu

¹³⁷ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 81.

¹³⁸ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 101.

¹³⁹ BOA, *MAD.d.*, nr. 2001, s. 102.

hanelere göre ödemekteler ancak avâriz hanesine tabi olanlara göre daha az vergi ödemektedirler. Gayr-i avârizların ödedikleri vergilerin miktarı ya da mükellefiyetleri de sancaklara veya kazâlara göre değişebilmektedir.

16. yüzyılın son çeyreğinde klasik tahrir sistemi ortadan kalkmaya başlar iken devlet, ortaya çıkan boşluğu doldurmaya yönelik olarak muhtelif şekillerde tahrirler yapmaya başlamıştır. Bu süreçte, gayr-i avâriz gurubu içerisinde yer alan derbentçiler, akıncılar, esbkeşânlar ve yörükân gibi birçok farklı hizmet sınıfının zaman zaman ayrı tahrirleri yapılmıştır. Gayr-i avârizların içerisinde mütekâid sipahiler ile sipahizadeler geniş bir yer tutmaktadır. Mufassal mütekâid defterleri incelendiğinde fiziki özellikleri yazı tarzları ve tutuluş sistemlerinin tamamen klasik tahrir defterleri ile benzerlik gösterdiği görülmüştür. Onun için timar tahrirleri ve piyade defterleri ile de karıştırılması söz konusudur. Gayr-i avârizlar, avâriz mükellefiyetleri karşılığında bazen aynî, bazen nakdi vergi öderler iken bazıları da birtakım hizmet yükümlülüklerini yerine getirmişlerdir. Az da olsa tamamen muaf olanlar da mevcuttur.

Nihayetinde, incelediğimiz defterler, mütekâidlerin de müstakil tahrirlerinin en azından bazı bölgelerde, sıklıkla olmasa da III. Murat döneminden itibaren yapılmaya başladığını, 17. ve 18. yüzyıllarda da yapılmaya devam ettiğini ortaya koymuştur. Söz konusu mütekait tahrirlerinin sistematik bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışma sırasında tespitini yaparak tanıtımını yaptığımız dört defter, müstakilen yapılan mufassal mütekâid tahrir defterlerinin varlığını gösteren örneklerdir. Bunlardan başka benzer defterlerin de var olabileceğinin dikkatten kaçmaması gerektiğini ifade edebiliriz.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

Meşihat Şeriyeye Sicili Defterleri (MŞH.ŞSC.d.), nr. 205 (502), nr. 206 (503), nr. 209 (506), nr. 210 (507), nr. 212 (509), nr. 213 (510).

Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire Defterleri (A.DFE.d.), nr. 234.

Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defteri (A.DVNSMHM.d.), nr. 5.

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM. d.), nr. 111.

Evkâf-ı Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV.HMH.d.), nr. 27.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.), nr. 2001, 2719, 15489.

Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.), nr. 166, 387, 438, 968, 1021.

Yayınlanmış Mühimmeler

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I Kütahya, Karahisâr-ı Sâhib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livâları Dizin ve Tıpkıbasım, haz., Ahmet Özkılınç vd. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) "Özet-Transkripsiyon-İndeks". haz., Hacı Osman Yıldırım vd. 4 Cilt. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1998-1999.

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/ 1570-1572) "Özet-Transkripsiyon ve İndeks". haz., Hacı Osman Yıldırım vd. 2 Cilt. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1996.

Kitap, Makale ve Tezler

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VII. Kitap/I Kanunî Sultân Süleyman Devri Kanunnâmeleri II. Kısım Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri*. 11 cilt. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1994.

Aydın, Meltem. "Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 48 (2016): 199-232.

Akyüz Onar, Jülide. "18. Yüzyılda Amasya Kazasına Tahmil Olunan Vergiler". *History Studies* 3/2 (2011): 321-336.

Alanoğlu, Murat. "Yeni Bulunan Avâriz Defterlerine Göre 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amid (Diyarbakir)", *Şarkiyat* 12/3 (Ağustos 2020): 708-742.

Aydın, M. Akif. "Avâriz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. IV. Ankara: TDV Yayınları (1991): 108.

- Barkan, Ömer Lütfi. "Avârız". *İslâm Ansiklopedisi*. II. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2. Basım (1979): 13-19.
- Bulunur, Kerim İlker. "Maraş Eyaletinde Güherçile Üretimi (1566-1577)". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 37 (Bahar 2015): 1-17.
- Cevger, Gürkan. "Amasya Sancağı'nda Avarız Vergisi Uygulamaları (1691-1798)". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2021): 217-235.
- Darling, Linda T. *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk, Osmanlı İmparatorluğunda Veri Toplama ve Mali İdare 1560-1660*, çev., Adnan Tonguç. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2019.
- Demirci, Süleyman. "Collectors of Avârız and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman 1621-1700". *Bellekten* 69/255 (Ağustos 2005): 539-565.
- Demirci, Süleyman. "Collection of Avârız and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman 1620-1700". *Bellekten* 69/256 (Aralık 2005): 897-912.
- Demirci, Süleyman. "Avârız and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman 1620s-1700". *Bellekten* 70/258 (2006): 561-588.
- Emecen, Feridun M. "Kayacık Kazâsının Avârız Defteri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı* 12 (1982): 159-170.
- Emecen, Feridun. "Bedel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. V. Ankara: TDV Yayınları (1992): 301.
- Gökçe, Turan. "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından 'Mufassal-İcmâl' Avârız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazâsı Örnekleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 20/1 (2005): 71-134.
- İnalçık, Halil. "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu". *Bellekten* 23/92 (1959): 575-610.
- İnbaşı, Mehmet. "Erzincan Kazası (1642 Tarihli Avârız Defterine Göre), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 16/41 (2010): 189-214.
- İnbaşı, Mehmet. İbrahim Etem Çakır ve Selçuk Demir. *1642 Tarihli Erzurum Eyaleti Mufassal Avarız Defteri I (Erzurum-Tortum-İsbir-Hınıs- Pasin)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Karazeybek, Mustafa. "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Afyonkarahisar Şehri: Fiziki, Sosyal ve Ekonomik Yapı İncelemesi". Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

- Kuzucu, Serhat. "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'te Avâız Vergisinin Uygulanışı (Şer'iyeye Sicillerine Göre). *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 15(1) (2016): 101-118.
- Küçük, Levent. "Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdarededeki Rolü". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.
- Küpeli, Özer. "Klasik Tahrirden Avâız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avâız Defteri". *Belgeler* 32/36 (2012): 113-199.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Osmanlı İktisadî Yapısı". *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. I, ed., Ekmeleddin İhsanoğlu. 513-650. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1994.
- Mc-Gowan, Bruce. "Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü 1600-1830". *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*. II. 1327-1331. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1981.
- Öz, Mehmet. "Tahrir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXIX. Ankara: TDV Yayınları (2010): 425-429.
- Özel, Oktay. "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi için Önemli Bir Kaynak: 'Mufassal' Avâız Defterleri". *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*. III. 735-744. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Öztürk, Mustafa. "1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 8 (1997): 249-293.
- Sahillioğlu, Halil. "Avâız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. IV. Ankara: TDV Yayınları (1991): 108-109.
- Şahin, Dilek. "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâlî Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre)". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Osmanlı Mâlî Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Ünal, Mehmet Ali. "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avâız Defteri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi* 12 (1997): 9-73.